

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ
НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ІІІ РІВНЯ ЗАСОБОМ
ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ДОВКІЛЛЯМ

Виконала: Конєва К. А.
магістрант спеціальності
012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта
Допущено до захисту
"___"_____2023_р.

Науковий керівник:

к. п. н.,
доцент Т.В. Марєєва

Завідувач кафедри

_____Л.П. Загородня

Дата захисту: «__»_____203_р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

Глухів – 2023 р.

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня.....	7
1.1. Логопедична і психологічна характеристика дітей із загальним недорозвитком мовлення III рівня.....	7
1.2. Напрями корекційної логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня.....	14
1.3. Особливості формування лексичної компетентності у дітей із загальним недорозвитком мовлення III рівня.....	21
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. Методичні аспекти формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям.....	34
2.1. Методика визначення стану сформованості лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня.....	34
2.2. Система роботи з формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня в процесі ознайомлення з довкіллям та педагогічні умови її реалізації.....	45
2.3. Методичні рекомендації для вчителів-логопедів та вихователів ЗДО щодо формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям.....	54
Висновки до розділу 2	57
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
ДОДАТКИ	64

Вступ

Актуальність теми. Проблема розвитку, виховання і навчання дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (далі ЗНМ) III ступеня не втрачає своєї актуальності протягом багатьох років. Саме у цьому віці дитина оволодіває комунікативними навичками в силу особливої чутливості до мовленнєвих явищ, інтересу до осмислення мовленнєвого досвіду, спілкування.

Неповноцінна мовленнєва діяльність негативно позначається на всіх сферах особистості дитини: перешкоджає розвитку її пізнавальної діяльності, погіршує логічну та смислову пам'ять, знижуючи її продуктивність загалом, дошкільник із труднощами оволодіває розумовими операціями, у нього порушуються всі форми спілкування та міжособистісної взаємодії, що значно гальмує його загальний психічний розвиток. Мовлення має принципове значення для розвитку мислення і діяльності дитини в цілому, виступаючи, по-перше, стрижнем у розвитку мисленнєвої операції узагальнення, по-друге, його матеріальним носієм, і по-третє, регулятором поведінки дитини.

Отже, враховуючи тісний взаємозв'язок між мовленням та мисленням, проблема недорозвитку мовлення у дітей дошкільного, зокрема старшого дошкільного, віку та розроблення науково обґрунтованого змісту й методів корекційної роботи, спрямованої на його усунення, є актуальною для теорії і практики дошкільної педагогіки, психології і логопедії

Закон України «Про дошкільну освіту», «Базовий компонент дошкільної освіти», «Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушенням мовленнєвого розвитку» наголошують на обов'язковій логопедичній допомозі дітям із ЗНМ III ступеня.

Проблема логопедичної роботи з подолання ЗНМ у дітей дошкільного віку знайшла відображення у працях низки науковців. Так, Є. Соботович було розроблено концепції стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку та загальномовленнєвої

підготовки дітей до шкільного навчання, а також нормативні показники і критерії мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку; Ж. Піаже, А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Калмикова, К. Крутій, І. Мартиненко, І. Марченко, В. Тищенко та ін. аналізували мовленнєвий розвиток дитини та його формування у нормі й в умовах порушеного онтогенезу; Ю. Коломієць, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Трофименко, М. Шеремет присвятили свої дослідження проблемі попередження та корекції порушень розвитку мовлення в дітей із ЗНМ.

Провідним завданням в корекційно-розвитковій роботі з дітьми із ЗНМ є розвиток лексичної сторони мовлення, тобто лексичної компетентності, адже від рівня сформованості пасивного й активного словника залежить якість комунікації дітей з однолітками й дорослими. Разом із тим діти старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня вже здатні використовувати іменники, дієслова, окремі прикметники, числівники, прислівники, прийменники у своєму мовленні, нехай і з певними недоліками щодо їхнього семантичного значення та звукового оформлення. Це стає основою для подальшої логопедичної роботи з ними, що здійснюється як на спеціальних заняттях, так і в повсякденному житті.

Важливим джерелом нових вражень, а отже, і збагачення лексики дітей дошкільного віку є оточуюча дійсність. У зв'язку із цим, на нашу думку, формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям може бути успішним й ефективним. Означена позиція стала вирішальною у виборі теми нашого дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні системи роботи з реалізації педагогічних умов формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям.

Об'єкт дослідження: корекційно-розвиткова робота з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям.

Гіпотеза дослідження – формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям буде ефективним за умови: 1) урахування механізму порушення, психологічних особливостей і стану сформованості мовлення дошкільників; 2) цілеспрямованої корекційно-логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку під час групових логопедичних і загальноосвітніх занять та у повсякденному житті; 3) співпраці з батьками вихованців щодо формування лексичної сторони мовлення дошкільників.

Для досягнення мети дослідження було поставлено такі **завдання:**

1. Проаналізувати психолого-педагогічні та логопедичні джерела щодо корекційно-розвиткової роботи з дітьми дошкільного віку із ЗНМ.

2. Запропонувати методику виявлення рівнів сформованості лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня.

3. Розробити систему роботи з формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям та обґрунтувати педагогічні умови її реалізації.

4. Розробити методичні рекомендації для вчителів-логопедів та вихователів ЗДО щодо формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям.

Відповідно до поставлених завдань використані наступні теоретичні **методи дослідження:** аналіз проблеми, порівняння, узагальнення і систематизація наукових досліджень.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є праці, що розкривають особливості лексичної сторони мовлення дітей з ЗНМ III ступеня (Н. Горбунова, І. Марченко, І. Молошна, Є. Соботович, Л. Трофименко, М. Шеремет та ін.).

Теоретична та практична значущість дослідження полягає у розробленні системи роботи та методичних рекомендацій з формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня в процесі ознайомлення з довкіллям.

Матеріали магістерської роботи можуть бути використані у процесі корекційно-розвивальної роботи з дітьми старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня у логопедичних та інклюзивних групах закладів дошкільної освіти, інклюзивно-ресурсних центрах, під час фахової підготовки майбутніх вихователів і логопедів для системи дошкільної освіти; у процесі самоосвіти вихователів.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів та висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ІІ РІВНЯ

1.1. Логопедична і психологічна характеристика дітей із ЗНМ ІІ рівня

У педагогіці та психології мовленнєвий розвиток дитини розглядається, як загальна основа її навчання і виховання. Одним із важливих завдань мовленнєвого розвитку дошкільників є формування його лексичної і граматичної сторін. Порушення лексико-граматичної будови мовлення, є основним дефектом в структурі загального недорозвитку мовлення. Пояснюється це тим, що в дітей пізніше, порівняно з однолітками, починає формуватися мовленнєва система для якої характерний мінімальний словниковий запас, дефекти звуковимови, аграматизми.

Загальний недорозвиток мовлення, або ЗНМ – складне порушення мовлення, за якого в дитини із нормальним фізичним слухом та інтелектом порушуються усі складники мовлення: фонетика, лексика, граматики.

ЗНМ спостерігається у дітей з нормальним інтелектом, що відповідає віковій нормі, без будь-яких проблем із фізичним слухом. Логопеди, характеризуючи дошкільників із ЗНМ, зазначають, що ці діти мають порушення фонематичного слуху через що не розрізняють окремі звуки й розуміють зміст сприйнятих слів, фраз спотворено. Тобто дитина чує слова не так, як вони насправді вимовляються.

У дітей із ЗНМ ІІ рівня порушуються словотвір, звуковимова, лексичне значення слів, а також граматична правильність мовлення і його зв'язність. У мовленні старших дошкільників з цим рівнем ЗНМ можуть траплятися

помилки, властиві дітям більш раннього віку. Темпи розвитку мовлення і психіки не корелюють один з одним. Разом із тим, діти із ЗНМ III рівня особливо не відрізняються від своїх однолітків у загальному розвитку: вони емоційні, жваві, активні, із задоволенням грають, розуміють звернене мовлення.

Типовими ознаками загального недорозвитку мовлення є:

У мовленні:

- загально мовлення малозрозуміле й незрозуміле;
- фрази будуються аграматично;
- низька мовленнєва активність, за збереженого імпресивного мовлення;
- поява перших слів і простих фраз в більш пізньому віці, порівняно з однолітками.

У психічному розвитку:

- нові слова діти погано запам'ятовують і відтворюють, знижена вербальна пам'ять;
- послідовність виконання дій порушена, прості інструкції діти виконують зі значними труднощами;
- увага розсіяна, не можуть зосередитися;
- труднощі у логічних вербальних узагальненнях, відсутні навички аналізу, порівняння предметів, їх класифікування за визначеними ознаками і властивостями.

Розвиток дрібної (мануальної) моторики:

- тонкі рухи пальцями і кистями рук виконуються неточно, з помилками;
- рухи уповільнені, є схильність до застигання в певному статичному положенні;
- координація рухів порушена;

- ритмічність рухів нерозвинена;
- під час виконання рухових завдань спостерігається дезорієнтування у часі і просторі.

Характеристика дітей із ЗНМ III рівня, втім як і інших рівнів (першого, другого й четвертого), охоплює названі вище прояви в тій чи іншій мірі.

Провідним у мовленнєвій діяльності є лексичний компонент, адже саме на його основі формується й розвивається складна система граматичних, синтаксичних, фонетичних та фонематичних взаємозв'язків та відношень. У процесі засвоєння лексичної сторони мовлення у дітей розвивається увага до слова і його значення, розширюється словниковий запас, виробляються уміння використовувати слова в усному й писемному мовленні. Формування культуромовної особистості, яка б відповідала вимогам сучасного суспільства, здійснюється через опанування нею лексичним складником мовлення.

Порушення граматичної правильності мовлення, є одним з найбільш стійких дефектів у дітей із ЗНМ III рівня. Не оволодівши граматичною стороною мовлення, дитина не може повною мірою висловлювати власні думки та розуміти мовлення оточуючих. У дошкільників граматична правильність мовлення виникає неусвідомлено, в умовах постійної мовленнєвої практики, як другорядний продукт діяльності. У зв'язку з цим засвоєння правил граматики мови дітьми полягає у пристосування своєї мовленнєвої діяльності до комунікативних умов. Як наслідок, у дитини розвивається здатність на практичному рівні визначати й використовувати граматичні форми, правила, тобто у старшого дошкільника формується граматична компетентність.

На тлі порівняно розгорнутого мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня спостерігаються неточності в знаннях і використанні багатьох побутових слів. В активному словнику дошкільників переважають

іменники і дієслова; разом із тим мало прикметників на позначення якостей, ознак предметів і дій; діти роблять помилки під час використання простих прийменників, складні ж – не використовують взагалі; спостерігається недостатня сформованість граматичних форм частин мови – діти роблять помилки у відмінкових закінченнях, змішують часові та видові форми дієслів, допускають неточності в узгодженні; розуміння побутового мовлення достатнє, однак простежується незнання окремих слів і значень, змішування лексичних значень слів, подібних за звучанням, недостатнє оволодіння багатьма граматичними формами.

Дошкільники активно використовують прості речення, разом з тим спостерігається повне невміння будувати поширені та складні речення.

У більшості дітей наявні недоліки вимови звуків і порушення складової структури слова, що зумовлює труднощі в оволодінні звуковим аналізом і синтезом;

Характерною для дітей є порушена складова структура слова. Вони здатні повторити 3-4 складові слова за дорослим, але в самотійному мовленні допускають типові помилки: скорочують кількість складів, переставляють їх або уподібнюють, додають зайві звуки і склади, скорочують звуки на збігові приголосних в словах.

Загалом дошкільники з III рівнем ЗНМ не відчують труднощів у називанні добре знайомих предметів, дій, ознак, якостей, які відомі їм з життєвого досвіду. Але більш глибоке вивчення кожної із сторін мовлення дозволяє з'ясувати, що усі його компоненти (лексика, граматики, фонетика) залишаються недорозвиненими:

- у самотійних висловлюваннях переважають прості поширені речення, складні конструкції – майже не використовуються;
- наявні аграматизми: помилки в узгодженні числівників з іменниками, прикметників з іменниками в роді, числі та відмінку;
- недостатнє розуміння змін значення слів, утворених за допомогою

префіксів, суфіксів;

- недостатній рівень розвитку фонематичного слуху та сприймання призводить до того, що у дітей самостійно не формується здатність до здійснення звукового аналізу та синтезу слів, що згодом не дозволяє їм успішно оволодіти грамотою;

- незначні порушення як дрібної, так і загальної моторики;

- незначні порушення просторової орієнтації тощо.

Аналіз словника дітей дозволяє з'ясувати своєрідність лексичних помилок. Вони не можуть самостійно назвати слова, що наявні в їхньому лексиконі (пасивному словнику), в мовленнєвому контексті слова використовують неправильно. У дитячому самостійному мовленні спостерігаються різноманітні заміни слів: дошкільники неправильно називають предмети та об'єкти, схожі за зовнішніми ознаками; замінюють назви предметів, подібних за призначенням; замінюють назви предметів на інші, що ситуативно пов'язані з ними; частину назви предмета замінюють його загальною назвою; замінюють слова, на позначення родових понять, словами, що позначають видові поняття і навпаки; використовують словосполучення або речення замість одного слова; назви дій замінюють словами, близькими за ситуацією і зовнішніми ознаками; не розуміють, плутають та не можуть назвати окремі дії (латати, підстрибувати, зазирати та ін.).

У дітей із ЗНМ III рівня спостерігаються недоліки в опануванні й використанні граматичних засобів мовлення. Імпресивний аграматизм виявляється в недостатньому розумінні морфологічної структури слова. Наявні труднощі в розумінні складних логіко-граматичних конструкцій, які передають причинно-наслідкові та часово-просторові відношення. В експресивному мовленні діти часто роблять помилки під час граматичних змін слів та словосполучень у реченні.

Дошкільники з III рівнем ЗНМ допускають помилки в словотворенні і

словозміні. Вони не вміють оперувати вільно морфологічними одиницями, мають труднощі в утворенні іменників суфіксальним способом, дієслів префіксальним. В дітей спостерігаються порушення у засвоєнні й використанні граматичних засобів мовлення, труднощі розуміння складних логіко-граматичних конструкцій. У випадку швидкої вимови з'являються помилки у граматичних змінах слів та їх узгодженні в реченні, також трапляються недоліки вимовляння простих і складних прийменників.

Недоліки в лексичній, граматичній та фонетичній складових мовлення яскраво виявляються в різних формах монологу, таких як переказ, складання розповіді за малюнком або їх серією, із власного досвіду, розповіді-опису. Діти розуміють логічну послідовність подій зображених на ілюстраціях, проте лише перераховують дії персонажів під час складання розповідей за серією малюнків. У процесі переказу пропускають окремі частини, «гублять» дійових осіб, іноді змінюють логічну послідовність подій. Складання розповіді-опису мало доступне дітям, в основному вони називають окремі предмети та їх частини. Також дошкільники, як правило, не супроводжують розповіддю ігрові ситуації, що засвідчує їхнє невміння складати розповіді з власного досвіду.

Дослідження Р. Левіної, Є. Соботович, Л. Трофименко, М. Шермет та інших засвідчують, що для дітей із загальним недорозвиненням мовлення характерні недостатня комунікабельність, а отже і невміння встановлювати й розвивати емоційні зв'язки; у них спостерігається знижена наслідувальна діяльність; дошкільники із ЗНМ загалом несамостійні, мають низький рівень сформованості навичок самообслуговування, у них нестійка увага, знижений рівень мотивації, підвищена виснажливність, стомлюваність, зустрічають випадки порушення поведінки.

Аналіз спеціальної наукової літератури показав, що у випадку загального недорозвинення мовлення III рівня необхідні мовленнєві контакти, які включаються в діяльність дитини, зводяться до мінімуму.

Практична діяльність і поведінка залишаються невербалізованими і неусвідомленими. Така «розірваність» несе в собі дві небезпеки: з однієї сторони, формування певної «мовленнєвої ситуативності», коли дитина спілкується з дорослим в межах вже існуючих «мовленнєвих штампів», з іншої – затримка на межі вже існуючих «мовленнєвих штампів», що призводить до несвідомої, мимовільної поведінки.

Загальний недорозвиток мовлення, як стверджують науковці, характеризує лише симптоми порушеної мовленнєвої діяльності. У багатьох випадках ЗНМ має місце не лише недорозвинення, але і системний розлад мовлення.

Затримка мовленнєвого розвитку, або ж його недорозвиток, не пов'язані з ураженням мовленнєвих механізмів, так як це відбувається у випадках недорозвитку мовлення за розумової відсталості чи затримки психічного розвитку. Адже за цих порушень дизонтогенезу основними є недоліки загальнофункціональних механізмів, а саме пізнавальних процесів: мислення, уваги, пам'яті. На думку А. Мещерякова саме через порушення специфічних і загальнофункціональних мовленнєвих механізмів може з'явитись недорозвиток мовлення.

На думку інших вчених у царині дефектології, загальним недорозвитком мовлення називають дві форми патології мовлення, незважаючи, разом з тим, на різний патогенез і етіологію. Також, існує думка що, загальний недорозвиток мовлення — це мовленнєва аномалія, за якої формування всіх компонентів мовленнєвої системи є порушеним.

Щодо емоційно-вольової сфери дітей із ЗНМ III рівня, то дослідники констатують, що їм притаманні такі особливості:

- тривожність: дошкільники емоційно вразливі, плаксиві, бояться спілкуватися;
- замкнутість: вони уникають однолітків і дорослих внаслідок нерозуміння останніми їхнього мовлення;

- невпевненість у власних силах: діти переживають з приводу своєї неспроможності повноцінно зрозуміти інструкцію і впоратися з певним завданням, внаслідок цього в них розвивається занижена самооцінка;
- негативізм, який виявляється у невірноваженості, підвищеній дратівливості, впертості;
- дитячі страхи, які виникають через перманентну стресову ситуацію.

Дошкільники із ЗНМ III рівня не дотримуються норм та правил спілкування з дорослими та однолітками, у них наявна не сформованість самої культури спілкування. Це явище можна спостерігати у випадках безцеремонності у розмові з дорослим, відсутності почуття дистанції, підвищених інтонаціях.

Для дітей із ЗНМ III рівня характерні стійкі і виражені порушення спілкування. Наявність мовленнєвого порушення перешкоджає встановленню комунікативних зв'язків з оточуючими людьми, що може призвести до ізоляції їх у групі ровесників. В зв'язку із цим потрібно проводити спеціальну корекційну роботу з цілеспрямованого розвитку спілкування даної категорії дітей. Порушення комунікативної діяльності є однією із специфічних закономірностей розвитку у разі мовленнєвих порушеннях у дітей. У подальшому це призводить до труднощів соціалізації, що суттєво позначається на соціальній ситуації розвитку індивіда.

1.2. Напрями корекційної логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня

Основним завданням корекційної логопедичної роботи з дітьми із загальним недорозвитком мовлення III рівня є корегування та розвиток мовлення. Основним контингентом логопедичних груп закладів дошкільної

освіти для дітей з порушеннями мовлення є дошкільники, у яких спостерігаються порушення всіх компонентів мовленнєвої системи за збереженого слуху та інтелекту.

Дослідники, такі як О. Мастюкова, Ю. Рібцун, М. Рождественська, Є. Соботович та В. Тарасун, вказують на різний рівень розвитку психічних функцій та інтелекту у дітей із ЗНМ.

Мовлення розглядається як складний та багатосторонній психічний процес, що виникає внаслідок мовленнєвої діяльності.

Структура мовленнєвої діяльності містить комплекс умінь, операцій і навичок, які поступово формуються у дитини протягом її розвитку. Ці елементи сприяють засвоєнню мовлення та його використанню для взаємодії дитини з навколишнім світом.

Вивчення структури мовленнєвої діяльності з позицій психолінгвістичного підходу дозволило Л. Трофименко з'ясувати диференційовані механізми порушень мовлення, а відтак, розробити систему корекційно-розвивального навчання з метою розвитку мовленнєвої функції у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня. Використання міждисциплінарного підходу також уможливило підвищити ефективність діагностичної, прогностичної, корекційної та профілактичної роботи, що проводилася вченою з дітьми із ЗНМ.

Третій рівень мовленнєвого недорозвитку характеризується використанням дитиною розгорнутого фразового мовлення з елементами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвитку. Діти з цим рівнем ЗНМ можуть взаємодіяти з оточуючими, але це відбувається переважно у присутності батьків, які надають певні пояснення тому, хто спілкується з дитиною.

Характерною особливістю мовлення дошкільників із ЗНМ III рівня є недиференційована вимова звуків, зокрема свистячих, шиплячих, аффрикат та сонорів. Менше з тим, діти здатні використовувати усі частини мови: вони

правильно вживають прості граматичні форми та намагаються конструювати складносурядні і складнопідрядні речення. Також дошкільники не відчують особливих труднощів під час називання предметів, дій, ознак, якостей і станів, які є добре відомими їм із життєвого досвіду.

У всіх дітей із загальним недорозвитком мовлення спостерігаються порушення вимови звуків, недоліки розвитку фонематичного слуху та помітне відставання у формуванні словникового запасу та граматичної правильності мовлення.

Основним завданням корекційного навчання дітей із ЗНМ III рівня є розвиток зв'язного мовлення, а саме вміння послідовно й логічно викладати думки (переказування побаченого або почутого, складання власних розповідей різного характеру) користуючись сформованим словником, а також здатності до диференційованого використання граматичних форм слів.

Отже, корекційна логопедична робота з дітьми із III рівнем ЗНМ має бути спрямований на розвиток усіх компонентів мовленнєвої системи дитини – фонетичних, лексичних, словотвірних, морфологічних, семантичних. Оволодіння усним мовленням дітьми із ЗНМ III рівня, підготовка їх до навчання грамоти уможливує елементарне усвідомлення ними мови і мовлення, що стає передумовою успішного опанування програми з дисциплін мовно-літературного спрямування в початковій школі.

Під час роботи, логопед вибирає більш короткий і ефективний шлях навчання дитини. Тривалість корекційної роботи залежить від багатьох факторів. Перш за все, це індивідуальні особливості дитини. По-друге, структура мовленнєвого дефекту і його природа. Також значну роль відіграє професійний рівень фахівця, його вміння використати найбільш точний коригуючий прийом, дібрати цікаві форми роботи, які будуть сприяти підвищенню пізнавальної активності дитини та допомагати уникати перевтоми.

Корекція та розвиток усного мовлення у цієї групи дітей відбуваються не лише шляхом наслідування зразків мовлення і виконання різноманітних мовленнєвих вправ, але й на основі усвідомленого формування мовленнєвих узагальнень та розвитку ставлення до мовлення як до дійсності. Тобто, проводиться робота, спрямована на елементарне усвідомлення дошкільниками звуків мовлення, слів і речень.

Корекційна робота враховує принцип взаємопов'язаного формування фонетико-фонематичних та лексико-граматичних компонентів мовлення. Логопедичні заняття охоплюють два типи: 1) формування лексико-граматичних засобів мовлення та розвиток зв'язного мовлення; 2) формування звукової сторони мовлення. Кожен тип занять планується з урахуванням завдань і змісту певного періоду навчання.

Основна мета цих занять - забезпечення переходу від накопичених уявлень і пасивного словникового запасу до активного використання мовлення.

Зміст корекційного навчання передбачає розширення і уточнення пасивного і активного словника, розвиток імпресивного й експресивного мовлення під час сприймання, диференціювання та практичного використання граматичних форм словозміни і словотворення, різних типів речень, а також розвиток зв'язного мовлення і корекцію фонетико-фонематичної сторони мовлення. Засвоєні мовленнєві навички мають включатися в безпосереднє спілкування в нових ситуаціях в різних видах діяльності дитини.

У дошкільників також необхідно розвивати вміння правильно будувати прості речення різних типів (поширені й непоширені), складні (підрядній й сурядні) речення, використовуючи різні граматичні конструкції, зокрема сполучники причини, мети, умови і часу.

У процесі розвитку зв'язного мовлення у дітей удосконалюють навички складання описових розповідей, переказування літературних і фольклорних

творів, розповідання на основі уяви або зі свого досвіду.

Завдання корекційного навчання з подолання порушень мовлення в дітей із III рівнем ЗНМ передбачає формування правильної артикуляції відсутніх та порушених у вимові приголосних звуків пізнього онтогенезу [с], [с'], [з], [з'], [ш], [ж], [ц], [ц'], [ч], [дз], [дз'], [дж], [л], [л'], [р], [р'], [й], їх автоматизацію та диференціацію у різних фонетичних умовах. Також важливими завданнями є розвиток слухової та слуховимовної диференціації звуків, формування здатності здійснювати складні форми фонетичного аналізу та синтезу (знаходити місце звука у слові, визначати послідовність і кількість звуків у ньому) урахуваючи поетапне формування розумових дій. При цьому у дошкільників удосконалюють навички використання слів різної звукової і складової структури.

Оскільки старший дошкільний вік є своєрідним підготовчим етапом у підготовці дітей до школи, необхідно ознайомлювати їх з лінгвістичними поняттями «речення», «слово», «звук», «склад».

Планування корекційно-розвивальної роботи здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей дітей – беруться до уваги як конкретні мовленнєві потреби, так й інтереси, особливості характеру вихованців.

Пріоритетними завданнями логопедичної роботи визначено такі:

- розвиток слухання і говоріння, як основних видів мовленнєвої діяльності в дошкільному віці;
- формування фонетико-фонематичної, лексико-граматичної складових мовлення та зв'язного мовлення в цілому;
- формування умінь комунікації;
- розвиток моторики – загальної, дрібної, артикуляційної;
- вироблення навичок свідомого сприймання та розуміння зверненого мовлення;

- розвиток просодичних компонентів мовлення – темпу, ритму, тембру, сили голосу, інтонування, емоційності, виразності тощо;

- розвиток психічних процесів – уваги, пам'яті, мислення, уяви і т.д.

Таким чином, у структурі мовленнєвого дефекту за загального недорозвинення мовлення центральне місце займає порушення його лексичної сторони. Кількість дітей, що мають несформованість і недорозвинення лексичного складника мовлення, постійно збільшується. Беручи до уваги, що у дітей із ЗНМ III рівня мовленнєвий розвиток знаходиться в стані становлення і не є завершеним, постає важливе завдання не тільки скоригувати наявні порушення, але й попередити виникнення можливих вторинних вад. Тому у роботі з ними необхідно розвивати мовлення, максимально наближаючи його до вікової норми.

Ефективність корекційно-розвивальної роботи зумовлюється чіткою організацією життєдіяльності й навчання дітей у період їхнього перебування у закладі дошкільної освіти, належним розподілом навантаження протягом дня, координацією дій і забезпеченням наступності в роботі вчителя-логопеда й вихователя. Під час організації логопедичної роботи доцільно спиратися на висвітлені у спеціальній педагогічній літературі та програмах навчання і виховання дітей з вадами мовлення, загальнодидактичні (науковості, наочності, доступності поданого матеріалу, послідовності, систематичності, виховуючого характеру навчання, активності, диференційованого та індивідуального підходу до кожної дитини) та спеціальні (розвитку, системного підходу, комплексності та діяльнісного підходу, зв'язку мовлення з іншими сторонами психічного розвитку) принципи.

Організація і планування корекційно-розвивальної роботи із старшими дошкільниками із ЗНМ III рівня включає в себе корекційні заняття, які проводить вчитель-логопед щодня в ранкові години.

Зокрема він проводить такі типи логопедичних занять у старшій групі для дітей із ЗНМ III рівня:

1. Формування лексико-граматичних засобів мовлення, зв'язного мовлення – тричі на тиждень.

2. Розвиток фонетико-фонематичної сторони мовлення – один раз на тиждень.

3. Навчання грамоти – один раз на тиждень.

За формою організації та проведення щоденні логопедичні заняття поділяються на:

- фронтальні, які проводяться з усією групою дітей (зазвичай це заняття з навчання грамоти);

- підгрупові, які проводять з половиною групи (заняття з розвитку фонетико-фонематичних, лексико-граматичних засобів мовлення, зв'язного мовлення);

- індивідуальні, які проводяться з 1-2 дітьми (переважно заняття з розвитку фонетико-фонематичних, рідше лексико-граматичних засобів мовлення).

У процесі проведення корекційних занять з формування лексико-граматичних засобів мовлення, зв'язного мовлення вчитель-логопед реалізує такі завдання:

- формує узагальнювальну функцію слова;

- формує, уточнює і диференціює різні типи лексичних значень слів;

- готує дітей до самостійного практичного використання слів із певним лексичним значенням;

- орієнтує їх на слово як одиницю речення;

- формує практичні навички словозміни і словотвору;

- розвиває розуміння і засвоєння синтаксичних значень;

- вводить в самостійні висловлювання дітей засвоєні навички і вміння, розвиває зв'язне мовлення.

Заняття з формування фонетико-фонематичної (або звукової) сторони, що проводить логопед, розробляються з урахуванням особливостей

звуковимови дітей. На цих заняттях вирішуються такі завдання:

- уточнення правильної вимови звуків, розвиток кінестетичних відчуттів;
- розвиток слухової уваги, зокрема до звукового оформлення мовлення;
- формування фонематичного сприймання та фонематичних уявлень;
- формування слухової пам'яті і контролю;
- розвиток фонематичного аналізу.

Заняття з навчання грамоти логопед проводить на матеріалі звуків, що правильно вимовляються усіма дітьми. На заняттях цього виду відбувається:

- звуковий та складовий аналіз і синтез;
- ознайомлення дошкільників із літерами;
- формування навичок складання і читання складів, слів;
- розвиток розуміння прочитаного.

Важливим фактором щодо реалізації окреслених напрямів є робота з батьками. Це дозволяє їм ознайомитися з тим як виконувати домашні завдання логопеда зі своєю дитиною, набути практичних навичок проведення спеціальних вправ та ігор з розвитку мовлення дітей в домашніх умовах, що загалом покращує ефективність корекційної роботи.

Режим дня й розподіл у ньому занять вчителя-логопеда й вихователя має здійснюватися з урахуванням вікових, мовленнєвих й індивідуальних особливостей дітей, а також тих корекційних завдань, що розв'язуються у процесі навчання й виховання.

Спільна робота вихователя, логопеда, психолога та батьків є основою цілісного психолого-педагогічного супроводу корекційного навчання дитини з порушеннями мовлення, зокрема із ЗНМ, у закладі дошкільної освіти.

1.3. Особливості формування лексичної компетентності у дітей із

загальним недорозвитком мовлення III рівня

Для дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня характерним є засвоєння смислового різноманіття слова за рахунок оволодіння різними типами лексичних значень і вмінням диференціювати їх.

У цей період відбувається акумуляція (накопичення) різних смислових відтінків одного і того ж слова із мовлення оточуючих дорослих і однолітків, текстів казок й оповідань. У процесі навчання дітей підводять до засвоєння лексичної системності на основі об'єднання слів у різні смислові (тематичні) групи. Це тематичні ряди слів, які належать до певних узагальнених логічних категорій (меблі, свійські тварини, фрукти, овочі і т.п.); групи слів, які мають семантичну подібність (житло, колір, форма предмета, спосіб пересування тощо). Їх вивчення дозволяє засвоїти логічну понятійну співвіднесеність слів, у формуванні якої велика роль належить розвитку лексичної системності.

Розвиток лексичної системності й організація семантичних полів відображаються в зміні характеру асоціативних реакцій. У дітей старшого дошкільного віку мовленнєві асоціації мають здебільшого понятійний, логічний характер встановлюваних між словами зв'язків. У цей віковий період діти на достатньому рівні набувають здатності утворювати слова за аналогією. Зокрема, вони можуть утворювати слова, що виражають складні, у тому числі й абстрактні поняття за аналогією відповідно до мовної норми.

Таким чином, оцінювання лексичної сторони мовлення здійснюється за такими основними критеріями:

- 1) сформованість певного рівня лексичних узагальнень;
- 2) сформованість системи морфологічного словотворення;
- 3) сформованість лексичної системності.

Вони дають змогу об'єктивно оцінити стан сформованості лексичної сторони мовлення та виявити механізми її недорозвитку, на відміну від традиційних підходів, що спираються на кількісне та структурно-

лінгвістичне оцінювання обсягу словника імпресивної та експресивної лексики.

Вивченню лексичної сторони мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення присвячено низку фундаментальних і прикладних досліджень. Праці вітчизняних та зарубіжних вчених містять дані, які вказують на те, що діти із загальним недорозвиненням мовлення мають великі труднощі у формуванні всіх компонентів мовлення, зокрема й лексичної сторони. Це призводить до того, що діти мають обмежений словниковий запас; означений факт негативно впливає на загальний мовленнєвий розвиток дитини. Окрім власне порушень мовлення, у дітей із загальним недорозвиненням мовлення часто спостерігаються порушення пізнавальних процесів. Це виявляється у нестійкості уваги, зниженні обсягу пам'яті та труднощах під час виконання розумових операцій.

Основу контингенту старших груп дітей з порушеннями мовлення становлять діти із ЗНМ III рівня. У них сформований побутовий словник, і вони можуть користуватися простими фразами. В їхньому мовленні чітко простежуються назви предметів, дій, окремих ознак. Іноді такі дошкільники використовують займенники, сполучники, прості прийменники в їх елементарних значеннях. Старші дошкільники здатні відповісти на запитання за картиною, можуть розповісти про свою сім'ю, про знайомі події, що трапилися з ними у найближчому довір'ї.

В активному словнику дітей із III рівнем ЗНМ переважають іменники та дієслова, які вони досить часто використовують у власному мовленні, значно рідше – у ньому трапляються слова на позначення якостей та ознак предметів.

Досить поширеними у мовленні дітей із ЗНМ III рівня є такі лексичні помилки:

- неправильне називання предметів за зовнішніми ознаками;

- заміна назви частини предмета його назвою;
- заміна назви предметів іншими, що ситуативно пов'язані з ним.

Зокрема, у старших дошкільників із ЗНМ III рівня недостатня сформованість узагальненого лексичного значення низки груп слів. Це негативно відображається на вмінні співвідносити лексеми з певними логічними категоріями на основі виділення загальної семантичної ознаки.

Так, за даними досліджень Л. Трофименко, діти старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня, на відміну від дітей із нормально сформованим мовленням, недостатньо розуміють узагальнене значення слів у контексті. Наприклад, їм важко зрозуміти значення прикметників, що позначають якості особистості (добрий, бідний, дурний, ледачий, хитрий), іменників, що є узагальненими назвами осіб з характерними ознаками (герой, розбійник, жаднюга), дієслів, які позначають стан почуттів та переживань (утішати, турбуватися).

Засвоєння дошкільниками узагальненого значення слова засвідчує перенесення його на позначення аналогічних якостей, станів, дій, хоча, однак, дитина не завжди може пояснити це значення. У деяких випадках діти під час перенесення замінюють дане слово синонімом, що має більш вузьке значення (розбійник – бандит; турбуватися – хвилюватися). Такі лексеми, як бідний, жадібний, ледачий, дурний діти самостійно переносять і називають.

Значні труднощі дошкільники відчувають під час добору синонімів, антонімів, особливо до слів, що вимагають іншого слова з новим значенням. Їм набагато легше назвати лексему, до якої можна додати частку не- (недобрий, змість злий, не говорити, замість мовчати). Дітям важко, без допомоги педагога дібрати антоніми до слів зі значенням якості, властивості (мокрый, густий, твердий), до прикметників на позначення внутрішнього стану людини (смілива, сумний); до іменників, що позначають стан, процес, дію (радість, хвороба) вони взагалі не здатні добирати антоніми. Досить

часто, в якості підказки дошкільники потребують нагадування першого звука, складу слова, демонстрації наочності тощо.

Особливості розвитку лексичної складової мовлення старших дошкільників із III рівнем ЗНМ також виявляються в недостатньому розумінні багатозначних слів. Багатозначність передбачає наявність в одного слова прямого та переносного значення. Пряме, першочергове значення є зрозумілим поза контекстом (золотий перстень, глибока криниця); переносне ж можна зрозуміти лише в контексті (золоті руки, глибока ніч). Діти розуміють слова з переносним значенням, лише орієнтуючись на основне, пряме, значення (золоте листя – із золота; свіжа голова – тільки що помили). Деякі словосполучення діти можуть зрозуміти й і пояснити правильно спираючись на свій життєвий досвід і отримані у процесі навчання знання (золоті руки – працюючі руки, йде сніг – падає, біжить річка – тече річка, глибока ніч – дуже темно), але нерідко вони звужують значення переносного слова (йде годинник – стрілочка йде, теплий дім – в домі тепло), виділяють не зовсім точно ту якість предмета, що закладена в значенні слові (свіжий суп – смачний). Багато дітей не розуміють не лише переносне значення слова у контексті, але й пряме значення (глибока криниця – з криниці беруть воду, глибока тарілка – в тарілку наливає суп).

Не розуміють діти із ЗНМ III рівня й ідіоматичних виразів типу «біжить, аж п'яти блищать», хоча дітям з нормальним мовленнєвим та інтелектуальним розвитком доступне розуміння подібних виразів.

У зв'язку з цим у процесі корекційної логопедичної роботи особлива увага приділяється значенню слова. Для пояснення значень слів застосовують такі прийоми:

- пояснення значень слів шляхом показу картинки;
- співставлення слів з іншими словами;
- пояснення етимології слова;
- складання словосполучень і речень зі словом, яке пояснюють;

- пояснення слова іншим, близьким за значенням;
- пояснення значення слова через його порівняння з іншими словами;
- порівняння слів за звучанням і значенням, підбір римованих слів.

Словникова робота на заняттях поєднується з активізацією слів у різних видах діяльності. Тому, робота з активізації словника дітей дошкільного віку із порушеннями мовлення є необхідною і важливою для мовленнєвого розвитку, який сприяє розвитку комунікативних можливостей з урахуванням завдань повноцінної підготовки до навчання у школі.

Крім того, в своєму дослідженні Л. Трофименко зазначила, що у дітей із ЗНМ III рівня спостерігають труднощі в розумінні омонімічного значення слова. Можливим воно стає лише після показу на картинках зображення коси, ключа, лисичок та відбору дітьми відповідних картинок (смачні лисички і хитрі лисички; журавлиний ключ і залізний ключ). Отримані вченою результати показали недостатнє розуміння слів-омонімів дітьми із ЗНМ (журавлиний ключ – журавлі, хитрі лисички – дуже хитрі), лише невелика частина дітей може зрозуміти і пояснити значення омонімів у контексті (смачні лисички – це смачні грибочки).

Дошкільники із ЗНМ, які відвідують логопедичні групи протягом двох-трьох років, внаслідок проведеного корекційного навчання більш здатні правильно добирати окремі синоніми (дім – будинок, розмовляє – говорить, струнка – тонка), антоніми (день-ніч, говорить – мовчить високий-низький, м'який-твердий), можуть правильно дібрати синонім із поданого ряду слів (подушка м'яка, щічки рум'яні).

Також, діти виявляють помітні труднощі у розумінні абстрактного значення слова та його понятійної співвіднесеності, що є показником розвитку узагальнювальної функції мовлення. Вміння поєднувати пропоновані зображення з різними предметами або словами в різні семантичні чи тематичні групи, що відображають їхню логічну відповідність, виявляється під час вивчення в закладі дошкільної освіти лексичних тем

«Овочі», «Фрукти», «Тварини», «Посуд», «Меблі», «Транспорт» і т.п. Діти, які відвідують дошкільні навчальні заклади, зазвичай успішно вирішують такі завдання завдяки систематичному тренуванню та логічному підходу до навчання.

У старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня виявляється значне відставання у словниковому запасі, як за якістю, так і за кількістю, порівняно із своїми ровесниками, які мають нормальний розвиток мовлення. Аналіз словникового запасу цих дітей дозволяє виявити характерні лексичні помилки. Так, вони не здатні самостійно назвати слова, які є в їх пасивному словнику, однак рідко використовуються в повсякденному житті (циферблат, бінокль, барліг, шпаківня), неправильно використовують слова у мовленнєвому контексті, через що спостерігаються різні заміни слів під час власного висловлювання.

Також у дітей із ЗНМ III рівня спостерігаються певні особливості словесного обґрунтування взаємозв'язків між предметами. Це засвідчують дитячі пояснення дітей, які аргументують правильне поєднання предметів у групи, наприклад за матеріальною ознакою (а кран із заліза, стіл із дерева,). У цьому випадку об'єднання слів відбувається на основі виділення загальної ознаки. Проте під час пояснення ця ознака називається неправильно (сонечко кругле, а свічка, як паличка).

Відтак, незважаючи на більш-менш правильне формування груп слів на невербальному рівні, словесне їх пояснення засвідчує, що в багатьох дітей воно несформоване.

Недостатню сформованість понятійної співвіднесеності слова підтверджують і результати добору дитиною слів, що входять до однієї понятійної групи. Для цього дітям пропонують продовжити ряд слів одного семантичного поля у відповідь на слово-стимул, запропоноване педагогом.

За даними Р. Лалаєвої, Н. Серебрякової та інших щодо вивчення мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку із загальним

недорозвитком мовлення, визначено особливості класифікацій слів на основі семантичних ознак. Зокрема групування семантично далеких слів викликають у дошкільників певні труднощі, проте все ще складним для них виявляється і завдання, що передбачає групування семантично близьких слів (Сорока, метелик, шпак. Що зайве? Зайве слово сорока, тому що сорока не літає, а сидить на кущику). У деяких групах слів вони часто не виділяють загальну понятійну ознаку, а здійснюють класифікацію на основі спільності ситуації, функціонального призначення, що властиве дітям більш молодшого віку.

У відповідях діти з порушеннями мовлення відображаються їхні нечіткі уявлення про родовидові поняття і відношення, неточності розуміння значень окремих слів (наприклад, короткий, низький).

Все це підтверджує недостатнє засвоєння дошкільниками із ЗНМ III рівня семантичної структури слова, а саме його узагальнювального лексичного значення, понятійної співвіднесеності, лексичної системності та обмеження смислових зв'язків між словами.

Тобто, у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення простежується недостатня сформованість системи морфологічного словотворення, що виявляється у:

- труднощах під час порівняння основного і похідного слова, виділення спільного і відмінного у їх звучанні;
- невмінні виділити словотвірну морфему, що змінює значення слова;
- труднощах оперування морфологічним складом слова;
- малому обсязі похідних слів.

Виходячи з описаного вище, науковці, які вивчали цю проблему (Є. Соботович, Л. Трофименко, М. Шеремет, І. Мартиненко та ін.), визначили провідні напрями формування лексичної системи мовлення в дітей із ЗНМ:

1. Формування узагальнювальної функції слова.
2. Формування, уточнення і диференціювання різних типів лексичних

значень (синонімічних, антонімічних, багатозначних, основних і похідних) та практичне використання норм їх лексичної сполучуваності.

3. Формування поняття про слово як одиницю мови.
4. Формування системи морфологічного словотвору.
5. Формування лексичної системності.

Перший напрям роботи спрямований на формування узагальнювальної функції слова. Остання проходить декілька етапів свого формування: спершу засвоєння дитиною номінативного, контекстуально обумовленого й узагальненого лексичного значення (словесного поняття) і, згодом, на цій основі його переносного значення, понятійної співвіднесеності й абстрактного узагальненого лексичного значення слова як частини мови. Провідна роль у формуванні узагальненого значення слова відведена операціям порівняння слів за значенням, виділенню й узагальненню в них загального змісту. Це полегшує дитині перехід від розуміння прямого значення слова до засвоєння його переносного значення.

Другий напрям роботи передбачає формування, уточнення і диференціювання різних типів лексичних значень (синонімічних, антонімічних, багатозначних). Реалізація цих завдань відбувається на основі використання вже існуючих методик з розвитку лексичної сторони мовлення дітей із ЗНМ III рівня. Це вимагає від дитини достатнього обсягу словника, сформованості семантичного поля, до якого входить слово, що вивчається, вміння виділяти в структурі значення цього слова основну диференційну семантичну ознаку, співставляти слова за суттєвою семантичною ознакою. З метою формування диференційованого значення слів-антонімів або слів-синонімів використовують різні завдання: зрозуміти та засвоїти значення слова із контексту; скласти речення із запропонованими словами; дібрати із запропонованого ряду слів необхідне слово до заданого; замінити у реченні задане слово іншим, протилежним або схожим за значенням тощо.

Третій напрям роботи – усвідомлене засвоєння лексичного значення

слова – та його реалізація стають можливими тільки тоді, коли звукова оболонка слова починає втрачати свій образний зв'язок із предметом, його якістю або дією, тобто коли слова починають використовуватися дітьми як знаки, умовні позначення того чи іншого змісту (етап функціонального використання мовних знаків). На основі цього формується усвідомлення слова як елемента речення і в цілому його словесного складу. Означений механізм ураховується під час формування орієнтування на слово як одиницю речення. Як наслідок дитина підходить до усвідомлення того, що одне й те саме слово може називати різні предмети або явища (багатозначність слова), і навпаки, різні слова можуть позначати схожі предмети, їх якості, або дії (слова-синоніми). Таким чином формується здатність дитини до усвідомлення слова як елемента і частини речення, а також уміння аналізувати словесний склад речення.

Реалізація четвертого напрямку роботи з формування системи морфологічного словотвору здійснюється на основі розвитку розумових дій та операцій, а саме:

- порівняння слів за звучанням і за значенням;
- виділення в словах спільної морфемі;
- присвоєння значення спільній морфемі;
- утворення слів за аналогією;
- перенесення та генералізація значення слова;
- засвоєння різних словотвірних моделей.

З цією метою логопед вирішує у межах спеціально організованого навчання такі завдання:

- організація системи продуктивних словотвірних моделей;
- формування морфологічних значень різних типів;
- формування морфологічного аналізу на практичному рівні;
- утворення слів за аналогією;
- привертання уваги дитини до граматичного оформлення мовлення.

Їх реалізація перш за все, вимагає сформованості навички морфологічного аналізу на практичному рівні через співставлення слів з однаковими суфіксами (слоненя, кошеня, цуценя і т.п.), префіксами (прийшов, приніс, прибіг і т.п.), коренем (ліс, лісник, лісовий, лісовичок, пролісок). Важливо в процесі проведення занять використовувати такий лексичний і граматичний матеріал, який діти розуміють і знають.

Останній, п'ятий напрям роботи, оволодіння лексичною системністю передбачає певний рівень сформованості у дитини низки розумових операцій, зокрема структурування наочної ситуації, кумулювання (накопичення) й узагальнення різних значень одного і того ж самого слова, класифікування й узагальнення слів за семантичними ознаками, порівняння предметів для встановлення схожості й відмінності, встановлення смислових відношень між словами. Засвоєння означених розумових операцій вимагає сформованості мовних, сенсорних, логічних категорій. Спираючись на них, у процесі постійного розширення й уточнення дитиною значень слів, спостереження за їх використанням у різних ситуаціях мовлення, порівняння значень за схожими та відмінними ознаками, у дітей формуються семантичні зв'язки між словами. Формування синтагматичних зв'язків передбачає роботу з використання слів у словосполученнях та реченнях. Розвиток структурного компонента значення слів вимагає оволодіння дітьми семантичними зв'язками. Усі завдання на складання словосполучень дітям пропонуються у ігровій формі, так, щоб вони непомітно для себе, практичним шляхом засвоювали систему рідної мови.

Узагальнюючи особливості лексичного розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення, можна стверджувати, що у них спостерігається несформованість та нестійкість мовномисленнєвої діяльності, низький рівень абстракцій та узагальнення, труднощі в структурі породження мовленнєвого висловлювання, бідність логічних операцій.

Таким чином, в роботі з дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ III

рівня, доцільно впровадити систему корекційної роботи, яка буде спрямована не лише на власне подолання наявних недоліків розвитку мовленнєвої системи, але і на профілактику труднощів, які можуть виникнути у них під час навчання в школі.

Висновки до розділу 1

Особливу групу серед дітей старшого дошкільного віку становлять дошкільники із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. Дослідження педагогів, логопедів підтверджують щорічну тенденцію до збільшення кількості дітей у старших групах із цим видом мовленнєвого порушення.

Загальний недорозвиток мовлення є складним мовленнєвим порушенням, за якого в дитини з нормальним фізичним слухом та інтелектом порушуються усі компоненти мовлення: фонетика, лексика та граматики. Для дітей із загальним недорозвиненням мовлення характерними є: недостатня комунікабельність, невміння встановлювати і розвивати емоційні зв'язки, зниження наслідувальної діяльності, самостійності, низький рівень сформованості навичок самообслуговування, нестійкість уваги, знижений рівень мотивації, підвищена психічна виснажливність, стомлюваність, порушення поведінки. Наявність мовленнєвого порушення перешкоджає встановленню комунікативних зв'язків з оточуючими дитину людьми, а також може призвести до ізоляції її у групі ровесників. Тож у зв'язку з цим необхідно здійснювати спеціальну корекційну роботу з цілеспрямованого розвитку комунікації у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Без корекції цього порушення повноцінний всебічний розвиток дошкільника неможливий.

Зміст корекційного навчання з подолання ЗНМ III рівня включає розширення і уточнення пасивного і активного словника, розвиток як імпресивного, так і експресивного мовлення в процесі сприймання, диференціювання та правильного використання граматичних форм словозміни і словотворення, різних типів синтаксичних конструкцій, формування зв'язного мовлення, корекцію фонетико-фонематичної складової мовлення. Таким чином, корекційно-логопедичний вплив спрямований на розвиток різних компонентів мовленнєвих здібностей (фонетичних, лексичних, словотвірних, морфологічних, семантичних).

Характерною рисою цього для дітей з III рівнем ЗНМ є засвоєння

сміслового різноманіття слова за рахунок оволодіння різними типами лексичних значень і їхньою диференціацією. Помічено, що у дітей спостерігається несформованість та нестійкість мовномисленнєвої діяльності, зниження рівня абстракції та узагальнення, труднощі в структурі породження мовленнєвого висловлювання, бідність логічних операцій.

Для успішного розвитку мови як основного засобу спілкування з оточуючими слід систематично розвивати розуміння мовлення та стимулювати власне мовленнєву активність дітей.

Спеціальне навчання може бути ефективним лише тоді, коли воно проводиться планомірно та систематично, тоді безумовно, воно позитивно відзначиться на результатах корекційної роботи.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ІІІ РІВНЯ ЗАСОБОМ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ДОВКІЛЛЯМ

2.1. Методика визначення стану сформованості лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення ІІІ рівня

На сьогодні існують різні методики обстеження мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку, які дозволяють розрахувати якісні та кількісні показники.

Загалом програма з діагностики мовленнєвого розвитку дитини включає наступні критерії оцінювання дитячого мовлення:

- дослідження рівня розуміння смислових відтінків слів, усвідомлення їх семантичних відношень;
- дослідження точності вживання слів;
- дослідження сформованості фонематичного слуху;
- дослідження стану складової структури;
- дослідження вміння будувати зв'язні речення,
- дослідження довільно та усвідомлено відбирати необхідні мовленнєві засоби;
- дослідження рівня сформованості граматичної правильності мовлення;
- дослідження стану вимови звуків;
- дослідження артикуляційного апарату та збереженості іннервації.

Наукове дослідження Л. Трофименко містить оцінювання лексичної

сторони мовлення дошкільників старшого дошкільного віку із ЗНМ за такими параметрами:

- сформованість певних рівнів лексичних узагальнень;
- розуміння значення слова;
- здатність до використання лексичних одиниць.

Вони дозволяють об'єктивно оцінити стан сформованості лексичної сторони мовлення та виявити механізми її недорозвитку.

Критеріями лексичної складової мовлення у дітей із ЗНМ III рівня Л. Трофименко визначила:

- здатність до формування різних лексичних узагальнень. Показниками цього критерію є узагальнюючі слова, які дитина може використовувати в своєму мовленні.

- володіння формулами мовленнєвого етикету відповідно до ситуації (привітання, прощання, знайомство, вибачення, подяка, прохання, зустріч, комплімент та ін.). Показниками цього критерію виступають: здатність обмінюватися думками, повідомленнями.

- продуктивність використання дитиною лексичних одиниць мовлення (швидка та точна актуалізація лексем у процесі сприймання та утворення мовленнєвих зв'язків). Показниками цього критерію є частини мови, які дитина може використовувати в своєму мовленні.

Під показниками, у дослідженні Л. Трофименко, мається на увазі, кількісна характеристика окремих виявів порушень лексичної складової мовлення у єдності з їх якісною визначеністю.

На сучасному етапі розвитку логопедії розроблені нормативні показники та критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дошкільників, які допомагають об'єктивно проаналізувати та діагностувати стан мовлення дитини та виявити внутрішні психологічні причини і механізми його порушення. Умовним еталоном такого оцінювання, є психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дитини з нормальним онтогенезом, що

дає можливість визначити не тільки рівень мовленнєвого розвитку дитини, але і виявити його відставання від вікової норми (Є. Соботович).

З метою встановлення позитивного контакту з дітьми, визначення ступеня готовності дитини до участі в комунікації, вміння сприймати запитання, давати на них відповіді (однослівні або розгорнуті), виконувати усні інструкції, здійснювати діяльність відповідно до вікових та програмних вимог і т.д. рекомендовано проводити ознайомлювальну бесіду з дітьми. В ході бесіди виявляються такі особливості розвитку мовлення старших дошкільників із ЗНМ III рівня як:

- помилки вживання словоформ;
- порушення зв'язку слів у реченні;
- тривалі паузи з пошуком потрібного слова;
- порушення порядку слів у реченні.

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу з проблеми формування усного мовлення, науковець Л. Трофименко дійшла висновку, що рівень розвитку словникового запасу у дітей визначається залежно від активності та самостійності виконання завдань.

Відтак, у залежності від правильності і самостійності мовлення дитини вона пропонує оцінювати виконання завдань за трьома рівнями:

- високий рівень (від 2 до 3 балів) – дитина виконує всі завдання правильно;
- середній рівень (від 1 до 2 балів) – дитина всі завдання правильно, після стимуляції й заохочення;
- низький (0 - 1 бал) – дитина частково виконує всі завдання, після стимуляції й заохочення.

У нашій роботі ми пропонуємо проводити виявлення рівня лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку з III рівнем ЗНМ за такими критеріями:

- 1) розуміння смислових відтінків слів;

- 2) точність вживання слів;
- 3) побудова зв'язних висловлювання на основі набутої лексики;
- 4) правильність вживання лексем у словосполученнях шляхом змін словоформ та узгодження лексем між собою.

З метою виявлення рівнів сформованості лексичної компетентності дітей із ЗНМ III рівня за вказаними критеріями пропонуємо проводити 4 серії завдань. Кожна серія дозволяє виявити рівень сформованості лексичної компетентності за певним критерієм – високий, достатній середній, низький – у балах:

- високий рівень (1 бал) – дитина точно і правильно виконує пропоноване завдання;
- достатній рівень (0,5 бала) – дитина відчуває труднощі в розумінні чи доборі потрібного слова, пропускає окремі слова без спотворення змісту та структури речення;
- середній рівень (0,25 балів) – дитина потребує допомоги у виконанні завдання, пропускає частину речення, спотворює його зміст або не може його завершити через недостатність власного лексичного запасу та лексичних узагальнень;
- низький рівень (0 балів) – дитина не виконує завдання, навіть з допомогою дорослого.

1 серія – спрямована на виявлення розуміння смислових відтінків слів (іменників, дієслів, прикметників), утворених в основному афіксальним способом (за допомогою суфіксів).

Серія містить 4 завдання:

1 завдання: «Знайди відмінності у словах». У процесі виконання цього завдання виявляється вміння пояснювати значення слів із зменшувально-пестливим значенням та значенням перебільшення або зневажливості.

Методика обстеження: дитині необхідно прослухати слова та спробувати пояснити відмінність між ними:

Брат – братик,
 мама – матуся,
 будинок – будиночок,
 заєць – зайчик – зайчисько.

Фіксується: пояснення значень слів із зменшувально-пестливим суфіксом (будиночок – це маленький дім); пояснення значень слів з перебільшеним або зневажливим значенням (зайчисько – це великий заєць, заєць-хуліган).

2 завдання: «Поясни дії». Завдання має за мету виявити розуміння смислових відтінків значень дієслів, які утворені афіксальним способом, тобто за допомогою префіксів, які надають словам різні відтінки.

Методика обстеження: дитині потрібно прослухати слова та пояснити їх значення:

писати – підписати – записати – переписати,
 бігти – підбігти – забігти – вибігти,
 сміятися – засміятися – висміяти,
 грати – виграти – програти,
 йшов – відійшов – увійшов – вийшов.

Фіксується: розуміння дитиною смислових відтінків значень дієслів, які залежать від різних префіксів (виграти – це добре, а програти – погано).

3 завдання: «Добери слово». За допомогою цього завдання можна виявити розуміння відтінків значень синонімів прикметників.

Методика обстеження: дитині необхідно дібрати синоніми до прикметників, наприклад:

розумний – мудрий
 старий –
 боязкий –
 слабкий –

Фіксується: вміння складати синонімічні пари.

4 завдання: «Поясни». За допомогою цього завдання виявляється розуміння переносного значення прикметників.

Методика обстеження: дорослий пропонує дитині пояснити словосполучення: золоті руки, зла зима, колючий вітер, золоте волосся, легкий вітерець.

Фіксується: вміння дитини пояснити смислову сторону словосполучень.

II серія, спрямована на виявлення рівня сформованості словника (точність вживання слів, використання різних частин мови).

Серія містить 5 завдань:

1 завдання: «Вгадай, що це?». Завдання спрямоване на виявлення рівня точності володіння активним і пасивним словником.

Методика обстеження: дитина має відгадати загадки:

Його б'ють, а він не плаче,

Тільки вище, вище скаче. (М'яч)

То холодним, то гарячим

Вдома кожен мене бачив,

І співаю я від жару

І пускаю з носа пару. (Чайник)

Покотився в наш садок.

Має сотню голочок. (Їжачок)

Росте вона вниз головою,

Не влітку росте, а зимою.

Як сонце її припече —

Заплаче вона й потече. (Бурулька)

Фіксується: вміння дитини впізнавати предмет за описом, використовувати конкретні слова на його позначення.

2 завдання: «Хто, що робить?». За допомогою цього завдання виявляється вміння дитини добирати слова-дії (дієслова) до іменників.

Обладнання: сюжетні картинки.

Методика обстеження: дитина має дати відповіді на запитання дорослого:

Перукар що робить? (Стриже)

Водій що робить? (Водить машину)

Художник що робить? (Малює)

Кравчиня що робить? (Шиє)

Продавець що робить? (Продає)

Листоноша що робить? (Розносить листи та газети)

Льотчик що робить? (Літає)

Кухар що робить? (Готує)

Хокеїст що робить? (Грає у хокей)

Бібліотекар що робить? (Видає книги)

Фіксується: здатність дитини добирати дієслова до іменників, спираючись на уявлення про професії людей.

3 завдання: «Добери слово». Завдання спрямоване на виявлення вміння дитини добирати синоніми до заданих слів різних частин мови.

Методика обстеження: дорослий називає дитині слово та просить дібрати близькі за значенням до нього слова, наприклад: великий, немалий, гігантський:

сміливий, ... (відважний, мужній, хоробрий),

таємниця, ... (секрет, загадка).

Фіксується: прийняття та розуміння завдання; рівень розвитку словникового запасу.

4 завдання: «Скажи навпаки». Завдання спрямоване на виявлення вміння утворювати дієслова за допомогою префіксів.

Методика обстеження: дорослий називає дитині слово та пропонує дібрати до нього слово-дію з протилежним значенням. Наприклад: наливає – виливає. Пропонуються такі слова:

заходить - ... (виходить),
 залітає - ... (вилітає),
 закриває - ... (відкриває),
 припливає - ... (відпливає),
 збирає - ... (розбирає),
 приклеює - ... (відклеює).

Фіксується: вміння дитини добирати слова-дії із протилежним значенням.

5 завдання: «Добери ряд слів». Завдання спрямоване на виявлення вміння добирати та називати слова-дії живих та неживих об'єктів.

Методика обстеження: педагог називає дитині слово та просить дібрати до нього слова-дії. Наприклад: Дівчинка (що робить?) грає, малює, танцює, шиє, в'яже, готує.

Хлопчик ... (читає, пише, грається, б'ється, ховається, пустує).

Собака ... (гавкає, кусає, охороняє, стереже, бігає, лащиться, служить).

Кішка ... (нявкає, бігає, муркотить, дряпається, облизується, вмивається).

Курка... (клює, кудкудаче, п'є, несе яйця, сидить).

Літак... (летить, злітає, приземляється).

Струмок ... (біжить, дзвенить, дзюрчить, тече).

Листочок ... (з'являється, росте, зеленіє, в'яне, жовтіє, опадає, шарудить).

Фіксується: вміння дитини добирати дієслова до іменника.

III серія – спрямована на виявлення вміння будувати зв'язні висловлювання на основі набутої лексики.

Серія містить 3 завдання:

1 завдання: «Розкажи казку». Завдання спрямоване на виявлення вміння дитини складати зв'язне висловлювання на основі знайомого літературного твору (казка «Колобок»).

Методика обстеження: дитину просять розповісти казку «Колобок», у випадках, коли вона відчуває труднощі, дорослий допомагає їй і починає розповідати першим: «Жили собі дід та баба, замісила баба тісто і зліпила колобок. Що було потім?»

Фіксується: вміння дитини вибудовувати сюжетну лінію, дотримуючись основного змісту казки на основі засвоєної лексики.

2 завдання: «Перекажи». Завдання спрямоване на виявлення вміння виділяти структурні частини висловлювання, використовувати різноманітні синтаксичні конструкції під час складання переказу.

Методика обстеження: дитині пропонують прослухати та запам'ятати казку, а потім переказати.

«Жили собі два брати: заєць і зайчик. Одного разу, коли настала весна і стало зовсім тепло, пішли зайченята погуляти на галявину і... побачили лисицю. Одне із зайченят злякалося і помчало додому. Це був боязливий зайчик! А хоробрий заєць крикнув: «Не бійся, я зможу захистити тебе! Лисиці він сказав: «Геть звідси, руда, а то мисливця покличу!» Лисиця злякалася і позадкувала назад в ліс. А сміливий заєць пішов додому. Вдома мама похвалила сміливця, поцілувала його, а потім розповіла зайченятам казку і вони заснули».

Фіксується: вміння дитини виділяти структурні частини казки (початок, середину, кінець); використовувати різноманітні лексеми й синтаксичні конструкції, передаючи сюжетну лінію, будувати зв'язний переказ.

3 завдання: «Склади розповідь за картинкою». Завдання має за мету виявити вміння скласти зв'язне послідовне оповідання за серією сюжетних картинок «Розбита чашка».

Обладнання: дві сюжетні картинки (на першій – початок дії, на другій – завершення, див. Додаток 1).

Методика обстеження: дорослий пропонує дитині розглянути картинки, розкласти їх у потрібному порядку і скласти за ними оповідання.

Фіксується: вміння зрозуміти послідовність подій, зображених на картинках; розкласти їх відповідно до логіки сюжету; побудувати зв'язну розповідь.

IV серія – завдання спрямовані на визначення вміння вживати лексеми у словосполученнях шляхом змін словоформ та узгодження їх між собою.

Серія містить 4 завдання:

1 завдання: «Хованки». Завдання спрямоване на виявлення уміння розуміння та активного використання складних прийменників (з, між, у, через, з-під).

Обладнання: іграшка-зайчик.

Методика обстеження: дитині пропонують виконати низку дій, наприклад: «Сховати зайчика за спину». Потім дитині ставлять запитання і дають завдання: «Звідки виглядає зайчик? Сховай зайчика під стіл. Звідки виглядає зайчик? Посади зайчика на стіл. Зайчик зістрибнув на підлогу. Звідки стрибнув зайчик?»

Фіксується: розуміння та використання дитиною складних прийменників.

2 завдання: «Порахуй». Завдання спрямоване на перевірку вміння узгоджувати іменники з числівниками.

Методика обстеження: дорослий пропонує дитині порахувати до десяти яблука (гудзики), при цьому щоразу називаючи іменники. Наприклад, одне яблуко, два яблука тощо.

Фіксується: розуміння завдання; вміння правильно узгоджувати в мовленні іменник з числівником.

3 завдання: «Назви правильно». Завдання спрямоване на виявлення вміння узгоджувати у мовленні займенники та дієслова.

Методика обстеження: дорослий пропонує дитині змінити дієслова шити, співати, танцювати, фарбувати, летіти відповідно до займенників. Наприклад: «Я йду, ми йдемо, вони йдуть».

На основі отриманих даних педагоги визначають напрями подальшої роботи з дітьми, обирають оптимальні, з їх погляду, форми, методи і засоби роботи з розвитку лексичного складника мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня.

2.2. Система роботи з формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня в процесі ознайомлення з довкіллям та педагогічні умови її реалізації

Важливим і доступним у закладах дошкільної освіти засобом збагачення, уточнення та активізації лексики вихованців є ознайомлення із довкіллям – предметним, природним, соціальним. Ознайомлення з ним відбувається як під час організованих занять, так і в процесі повсякденної життєдіяльності – у спостереженнях, екскурсіях-оглядах, дидактичних іграх, праці, режимних моментах тощо.

На заняттях з ознайомлення з довкіллям діти засвоюють певний обсяг знань про навколишні предмети та явища. Ці знання формуються завдяки мовленню та виражаються за допомогою нього. Тісний зв'язок пізнавальних процесів і мовлення дозволяє одночасно вирішувати завдання щодо розвитку мовлення дітей та ознайомлення їх з навколишнім світом. Під час сприймання довкілля дорослий повинен звертати увагу дитини на явища навколишнього світу, розповідати про них.

Водночас завдяки поясненню дорослого дитина навчається виділяти з низки вражень ті, на які вказує дорослий. Таким чином, у дитини розвиваються пізнавальні здібності.

Чим ближче дитина знайомиться з предметами та явищами навколишньої дійсності, тим глибше її зацікавленість, та швидше

утворюються зв'язки слів із предметами та їх ознаками. Інтерес сприяє засвоєнню нових знань та їх закріпленню через слово. Тому логопеду і вихователю необхідно підтримувати інтерес до змісту кожного заняття з ознайомлення з довкіллям і в міру розширення знань про об'єкти, що спостерігаються, розвивати мовлення дітей, тобто поєднувати корекційні завдання з загальнорозвивальними.

Спеціальне навчання може бути ефективним лише тоді, коли воно проводиться планомірно та систематично. Тому розвиток мовлення в процесі ознайомлення дітей з навколишнім треба здійснювати у певній послідовності, що відповідає динаміці розвитку комунікативних навичок, тобто навичок мовленнєвого спілкування. На заняттях нове має поєднуватись із вже засвоєним, знайомим.

На заняттях із ознайомлення з довкіллям важливо використовувати такі прийоми навчання, які забезпечують глибше пізнання дійсності та сприяють розвитку мовлення та мислення.

Велике значення мають дії з предметами як дорослих, так і самих дітей. Опанування діями випереджає появу слів, що позначають ці дії, сприяє кращому засвоєнню слів. Навчання ігровим діям із предметами використовується для розвитку мовлення дитини. Під час навчання гри діти опановують способи дій і ті слова, якими дорослий супроводжує показ предметів, дій, відносин. Так накопичується дієсловний словник, необхідний для побудови речень. У міру оволодіння діями зростає мовленнєва активність дитини, розвивається здатність наслідувати мовлення дорослого.

На основі розвитку інтересу до предметів і явищ навколишнього світу слід вчити дітей сприймати звернене мовлення дорослих: логопеда, вихователів та інших людей, що їх оточують. З метою розвитку у дітей вміння сприймання зверненого мовлення можна використовувати мовлення дорослих як засіб регулювання дитячої діяльності.

Надалі необхідно підтримувати у дошкільників зростаючий інтерес до

навколишніх явищ, предметів, іграшок, картин, до самих дорослих і на основі стійкого інтересу вдосконалювати сприймання складніших зразків мовлення, зокрема й різних варіантів речень.

На основі ознайомлення дітей із предметами та явищами навколишньої дійсності відбувається розвиток засобів мовлення шляхом збагачення словника, уточнення лексичних та граматичних значень слів. Видимий предмет і слово, що його означає, постають перед дитиною одночасно і сприймаються як єдине ціле. Слово в міру засвоєння його лексичного значення закріплюється у понятті про предмет.

Недостатній запас мовленнєвих засобів у дітей із загальним недорозвиненням мови тривалий час не дозволяє їм активно включатись у мовленнєве спілкування. Тому наступне завдання тісно пов'язане з розвитком вміння користуватися мовленнєвими засобами спілкування. На основі наявних засобів мовлення здійснюється розвиток мовленнєвого спілкування. Розвиток комунікативної функції мовлення необхідно здійснювати шляхом поступового переходу від ситуативної до контекстної його форми, тобто будувати розвиток спілкування відповідно до загально-психологічних закономірностей розвитку мовлення дітей в нормі.

Спочатку необхідно викликати в дітей мовленнєву активність. У міру появи активного мовлення необхідно розвивати в дітей самостійність у використанні слова, бажання вживати його з комунікативною метою, тобто, у спілкуванні.

Мовлення дітей може бути відображеним. Ця форма мовлення виникає в ситуації, коли дорослий, назвавши предмет (ознака чи дію), одразу ж ставить запитання про його назву. Дитина перебуває у полегшених мовленнєвих умовах: предмет — перед очима й не треба пригадувати слово-відповідь, воно щойно прозвучало у мовленні логопеда.

На основі розвитку інтересу до навколишніх предметів треба вчити дітей використовувати мовлення у формі простих запитань: хто це? що це? де

була? куди вона ходила? При цьому допустиме звернення до дорослих на ти.

На основі засвоєних мовленнєвих засобів необхідно вчити дітей користуватися перенесенням слів із однієї теми до іншої. Це сприяє розвитку мислення. Наприклад, під час вивчення теми «Овочі» діти знайомляться зі словами: круглий, зелений, червоний, великий, невеликий. Уточнення значень цих слів та подальше їх засвоєння здійснюються у темі «Фрукти», а широка активізація низки слів можлива значно пізніше – у процесі ознайомленні з тваринами: кругла голова; червоний бантик у кішки; зелений килимок, на якому спить кішка.

Розвиток мовленнєвої комунікації пов'язаний не лише з накопиченням запасу слів, а й із засвоєнням правил їх вживання. Ці правила, засвоюються дітьми, як і мова в цілому, практичним шляхом поступово: спочатку – через сприймання мовлення дорослого, потім – у відображеному мовленні і, нарешті, застосовуючи його у самостійному мовленні. До цих правил відносяться різні зміни слова в залежності від поєднання його з іншими словами в тому чи іншому висловлюванні. Це насамперед узгодження слів у роді, числі і відмінку, що виражається їх закінченнями; вживання слів з різними смисловими відтінками, що виражаються суфіксами та префіксами; утворення нових слів.

Найважливішим досягненням дітей слід вважати появу в них мовленнєвої активності та бажання говорити. Усі діти у спілкуванні починають активно користуватися мовленням, охоче відповідати на запитання дорослих під час занять, з власної ініціативи вступають у спілкування з вихователями, логопедом, один з одним. Основні синтаксичні конструкції, якими діти користуються у спілкуванні – слово-речення, словосполучення. Діти стають ініціаторами спілкування, активно висловлюються, прагнуть звернутися до дорослих. Вони накопичують певні засоби мовлення та оволодівають вмінням користуватися ними у спілкуванні з оточуючими, засвоюють лексичне та граматичне значення слів та навички

правильного вживання їх в організованій навчальній ситуації та поза нею.

Для дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня ми пропонуємо систему роботи з формування лексичної компетентності в процесі ознайомлення дітей з довкіллям.

Одним із чинників пізнавальної діяльності є психічна активність дитини, яка надалі переходить у пізнавальну активність. Одним із видів пізнавальної діяльності є мовленнєва діяльність і спілкування (комунікативна діяльність). Мовленнєва діяльність може виступати як цілком самостійна діяльність зі специфічною мотивацією. Її складовими є мовленнєві дії, що мають мету, підпорядковану загальній меті діяльності; мовленнєві операції, мовленнєвий акт, мовленнєві ситуації, цим самим за допомогою ознайомлення з довкіллям, ми зможемо формувати у дітей лексичну компетентність.

На нашу думку, формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям буде ефективним за умови:

- 1) урахування механізму порушення, психологічних особливостей і стану сформованості мовлення дошкільників;
- 2) цілеспрямованої корекційно-логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку під час групових логопедичних і загальноосвітніх занять та у повсякденному житті;
- 3) співпраці з батьками вихованців щодо формування лексичної сторони мовлення дошкільників.

Розглянемо кожну з окреслених умов.

Урахування механізму порушення, психологічних особливостей і стану сформованості мовлення дошкільників передбачає наявність у вихователя уявлень про загальний недорозвиток мовлення, його рівні й основні прояви, а також методи роботи з дітьми з цим типом порушення. Оскільки діти із ЗНМ здебільшого відвідують групи для дітей з порушеннями мовлення, вся

виховна, розвивальна і навчальна робота педагогів з дошкільниками скеровується вчителем-логопедом. В інклюзивних групах вихователі також отримують консультації логопедів як учасників команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

В корекційній роботі щодо формування лексичної складової мовлення дітей із ЗНМ доцільно послуговуватися такими основними принципами:

1) загальнодидактичними: системності, комплексності, наочності, доступності; індивідуального підходу, відповідності програмним вимогам закладів дошкільної освіти;

2) спеціальними: онтогенетичний, етіопатогенетичний, спрямованості навчання та виховання, використання збережених психічних процесів і аналізаторних систем, врахування симптоматики порушення і структури мовленнєвого дефекту, диференційованого підходу до формування усного мовлення, врахування зони актуального та найближчого розвитку дитини.

Для ознайомлення вихователів із механізмами порушення, що лежить в основі ЗНМ III рівня, особливостями психічного і мовленнєвого розвитку дітей з таким логопедичним діагнозом доцільно проводити не лише спільні засідання членів команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, але й лекторії, семінари-практикуми, консультації. Такі форми роботи розширяють їхні методичні знання щодо організації, планування й реалізації роботи з дітьми щодо формування лексичної компетентності як на заняттях, так і в повсякденному житті.

Цілеспрямована корекційно-логопедична робота з дітьми старшого дошкільного віку під час групових логопедичних і загальноосвітніх занять та у повсякденному житті. З метою формування лексичної компетентності дітей із ЗНМ III рівня в процесі ознайомлення з довкіллям доцільно використовувати такі форми і методи роботи: заняття, спостереження, розглядання предметів та бесіди про них, розглядання дидактичних картин та репродукцій художніх картин та бесіда за змістом, дидактичні ігри з

предметами, іграшками, картинами, словесні дидактичні ігри, розповідь вихователя, бесіда, читання художніх творів (оповідання, вірші) та усної народної творчості (загадки, прислів'я, приказки).

Реалізація означеною педагогічної умови має бути спрямована на досягнення загальної мети – формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня в процесі ознайомлення з довкіллям – й конкретизована в часткових завданнях, що представлені на рисунку 2.1.

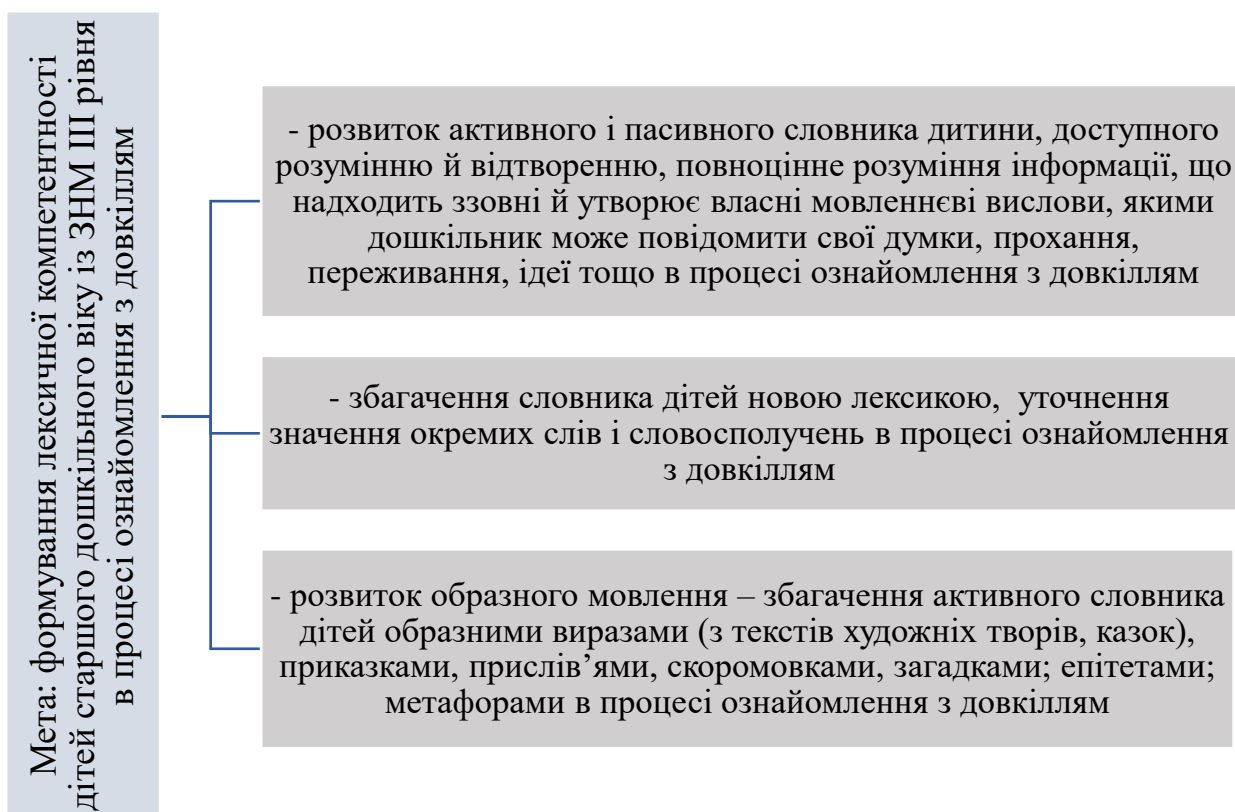

Рис. 2.1. Мета і завдання формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня в процесі ознайомлення з довкіллям

Нами розроблено низку занять, а також різних форм роботи у повсякденному житті, що сприяють формуванню лексичної компетентності старших дошкільників із ЗНМ III рівня. Їх конспекти подано в додатках.

Співпраця з батьками вихованців щодо формування лексичної сторони мовлення дошкільників. Для реалізації останньої педагогічної умови пропонуємо такі заходи для налагодження співпраці з батьками вихованців:

1) Батьківські зустрічі, лекції та семінари. Доцільно організовувати регулярні зустрічі з батьками дошкільників, під час яких логопед і вихователь групи можуть давати поради та демонструвати ефективні методи розвитку лексичних навичок дітей. Ці форми роботи можуть стати своєрідним майданчиком для обміну іграми та ідеями між батьками, щоб створити спільноту, яка підтримує розвиток мовлення у дітей. Також на подібні зустрічі варто запрошувати фахівців у галузі мовленнєвого розвитку для проведення лекцій та майстер-класів для батьків. Водночас батьківські зустрічі можуть стати поштовхом для створення батьківських клубів, де батьки можуть обговорювати свій досвід та успіхи з подолання порушень мовлення дітей, а також отримувати поради від фахівців.

2) Індивідуальні консультації, що забезпечують можливість для батьків зустрічатися з логопедом віч-на-віч і отримувати індивідуальні поради щодо розвитку мовлення своєї дитини, зокрема її лексичної компетентності. На таких консультаціях фахівець разом з батьками може розробити індивідуалізовані плани для кожної дитини з порушеннями мовлення та визначити домашні завдання та завдання для спільного виконання. Разом із тим під час індивідуальних консультацій можна оцінити прогрес у мовленнєвому розвитку дитини, визначити механізми для його оцінювання та обговорити його результати.

3) Пам'ятки та матеріали для батьків: доцільно створювати і розповсюджуйте пам'ятки, які містять корисні поради та вправи для розвитку лексичних навичок в домашніх умовах. Означені інформаційні матеріали можна виготовити як для розміщення в батьківському куточку в ЗДО, так і для розсилки батькам за допомогою месенджерів. В сучасних умовах,

вважаємо доцільним надання батькам посилань на онлайн-ресурси та додатки, які можуть бути корисними для розвитку мовлення дітей вдома.

4) Спільні проекти: можна запрошувати батьків доєднатися до спільних проектів, таких як створення власної дитячої книги чи гри, що сприяють розширенню словникового запасу в домашніх умовах. Найбільш вдалі розробки, батьки потім зможуть репрезентувати на семінарах чи лекціях.

5) Сімейні заходи в закладі дошкільної освіти. Під ними ми розуміємо спільні заходи, де батьки та діти можуть разом брати участь у тематичних іграх та вправах для розвитку мовлення. Так, можна влаштувати свята, розваги або ігрові сесії, під час яких батьки можуть спільно грати з дітьми у різноманітні ігри, що сприяють формуванню лексичної компетентності останніх.

б) Домашні завдання: необхідно надавати батькам вихованців із ЗНМ конкретні завдання для виконання вдома, спрямовані на розвиток лексичних навичок дітей. Цьому допомагають зошити з логопедичними домашніми завданнями, в яких вчитель-логопед записує конкретні вправи чи завдання, а вихователь надає батькам, в разі потреби, роз'яснення, що їх проведення в домашніх умовах. Також можна запропонувати батькам провести тематичні дні вдома, присвячені певній лексичній темі, наприклад, «День фруктів» або «День тварин», і створити відповідні вправи та ігри.

Всі означені заходи, на нашу думку, сприятимуть ефективній співпраці з батьками та сприятимуть розвитку лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня. Головне під час взаємодії з батьками створювати позитивну атмосферу та заохочувати їх брати активну участь у розвитку мовлення дітей, підтримуючи їхні зусилля та досягнення.

Таким чином, організуючи роботу з формування лексичної компетентності в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з природою доцільно зважати на механізм порушення, психологічні особливості та стан

сформованості мовлення дошкільників у процесі цілеспрямованої корекційно-логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку під час групових логопедичних і загальноосвітніх занять та у повсякденному житті. Разом із тим потрібно налагоджувати й підтримувати співпрацю з батьками вихованців щодо формування лексичної сторони мовлення дошкільників.

2.3. Методичні рекомендації для вчителів-логопедів та вихователів ЗДО щодо формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям

Для ефективного формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям пропонуємо педагогам дотримуватися таких рекомендацій:

1) Індивідуалізація підходів. Спробуйте індивідуалізувати підходи до кожної дитини, враховуючи її індивідуальні особливі освітні потреби та рівень мовленнєвого розвитку.

2) Створення мовленнєвого середовища. Забезпечте в закладі дошкільної освіти таке мовленнєве середовище, де використовувалися б ілюстрації, іграшки, реальні предмети довкілля та інші засоби для стимулювання розвитку лексичної сторони мовлення дітей із ЗНМ.

3) Тематичні навчальні блоки. Організуйте навчання через тематичні блоки, де кожен блок спрямований на розширення лексики дітей за конкретними темами, наприклад, «Тварини», «Одяг», «Професії».

4) Активне використання ігор для вивчення слів та понять. Поряд із словесними дидактичними іграми, доцільно організовувати сюжетно-рольові ігри, де діти можуть використовувати нові слова в різних ситуаціях взаємодії

з однолітками

5) Зважаючи на реалії сучасної дошкільної освіти в Україні використовуйте інтерактивні технології: комп'ютери, планшети та інші гаджети й застосунки для них, спрямовані для розширення, уточнення й активізацію дитячого словника.

6) Проводьте реальні або віртуальні екскурсії, під час яких діти можуть вивчати навколишнє середовище, називати об'єкти та розширювати свій словник.

7) Сприяйте творчій активності дітей. Такі види зображувальної діяльності як малювання, ліплення та створення колажів, окрім власне художньої діяльності включають у себе мовленнєву. Під час неї дошкільники із ЗНМ активніше використовують набуті слова та поняття, вчаться порівнювати предмети між собою і виражати це словом, його синонімом або антонімом. Надалі організуйте тематичні виставки дитячих поробок і малюнків, де діти можуть представити свої твори за допомогою засвоєної лексики.

8) Залучайте дітей до групової роботи в повсякденному житті, де вони можуть взаємодіяти, обговорювати та використовувати нові слова в процесі комунікації.

9) Поступове ускладнення завдань. Працюючи з дітьми із ЗНМ III рівня, пам'ятайте, що мовлення в них, хоч якісно і відрізняється від тих дошкільників, що мають тяжкі порушення мовлення, все ж ще не відповідає віковій нормі. Тому починайте з простих завдань і поступово ускладнюйте їх, дозволяючи дітям систематично розширювати свої навички мовлення, зокрема й словник.

10) Використовуйте якомога ширше читання художньої літератури, можливо, навіть, нетривалі, але щоденні «казкові хвилинки» для введення нових слів та розширення лексичного запасу дошкільників. Розповідайте чи читайте казки, акцентуючи увагу на словах, які можуть бути новими для

дітей.

11) Розвиток асоціацій. Застосовуйте вправи на розвиток асоціативного мислення, адже вони сприяють засвоєнню нових слів. Запитуйте дітей про асоціації до конкретних слів, щоб розширювати їх асоціативне коло знань.

12) Пам'ятайте про «золоте правило дидактики» - наочність. Використовуйте ілюстрації, схеми, тематичні таблиці для візуалізації слів та понять. Це допомагає дітям легше розуміти та запам'ятовувати нову лексику.

13) Не бійтесь використовувати засоби музики і руху – логоритміку для роботи з дітьми із ЗНМ. Створюйте з ними пісні, рухайтесь під музику, пов'язуючи дії й емоції з новими словами.

14) Організуйте конкурси на найцікавіше використання слів у мовленні – хто назве найбільше квітів, що квітнуть восени, хто назве найбільше ознак зими, хто пригадає, які рухи може виконувати актор цирку тощо. Це може бути відзначено нагородами чи похвалою.

15) Проводьте регулярний аналіз та оцінювання мовленнєвого розвитку дошкільників із ЗНМ, щоб визначити прогрес кожної дитини та внести корективи до корекційно-розвивального процесу, зокрема визначаючи нові слова та можливі шляхи ознайомлення вихованців з ними й подальшого уточнення й активізування в мовленнєвій діяльності.

16) Активно залучайте батьків до процесу формування лексичної компетентності старших дошкільників із ЗНМ III рівня засобом ознайомлення з довідками, надаючи їм рекомендації та завдання для виконання вдома з дітьми. Створіть зручні канали зв'язку для обміну інформацією.

Сподіваємося, що надані рекомендації будуть помічними для вас у роботі з подолання загального недорозвитку мовлення в дошкільників загалом, і формування їхньої лексичної компетентності зокрема.

Висновки до розділу 2

На основі аналізу літератури було розроблено методика визначення стану сформованості лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня. Вона передбачає виявлення рівня лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку з III рівнем ЗНМ за такими критеріями: 1) розуміння смислових відтінків слів; 2) точність вживання слів; 3) побудова зв'язних висловлювання на основі набутої лексики; 4) правильність вживання лексем у словосполученнях шляхом змін словоформ та узгодження лексем між собою; і диференціацію отриманих результатів за високим, достатнім, середнім і низьким рівнем.

Методика складається з чотирьох серій завдань, кожна з яких оцінюється від 0 до 1 балу.

З метою формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня в процесі ознайомлення з довкіллям була розроблена система роботи. Вона містить заняття, спостереження, екскурсії-огляди, бесіди, читання художніх творів, ігри і вправи, які можна проводити з дошкільниками для формування лексичної компетентності під час ознайомлення з довкіллям.

Вважаємо, що ефективне впровадження означеної системи роботи можливе за дотримання таких педагогічних умов: 1) урахування механізму порушення, психологічних особливостей і стану сформованості мовлення дошкільників; 2) цілеспрямована корекційно-логопедична роботи з дітьми старшого дошкільного віку під час групових логопедичних і загальноосвітніх занять та у повсякденному житті; 3) співпраця з батьками вихованців щодо формування лексичної сторони мовлення дошкільників.

Також нами розроблено методичні рекомендації для вчителів-логопедів та вихователів ЗДО щодо формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Вивчення особливостей формування лексичної компетентності дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мови є одним з актуальних напрямів корекційної роботи з дітьми зазначеної категорії, оскільки відкриває можливості комплексного підходу до формування й розвитку їх мовлення.

Слово – є найважливішою одиницею мови, яка називає предмети, процеси, властивості, а робота над словом є однією з найважливіших у загальній системі роботи з розвитку мовлення. Невід'ємною властивістю слова як одиниці мови є його значення. Розуміння всього різноманіття значень слів розвивається у людини протягом багатьох років, тому необхідно ознайомлювати дитину з різними значеннями одного й того ж слова, щоб забезпечити семантичну точність його використання.

Уміння дитини розуміти значення слів дозволить їй усвідомлено оволодіти мовою, збагатить її мовлення, підвищить загальну культуру мовлення.

Основним завданням корекційно-педагогічної роботи є допомога дітям із загальним недорозвиненням мовлення III рівня в усуненні недоліків їхнього мовлення. Також необхідно наблизити рівень практичного володіння ними лексикою до норми, тобто навчити дітей користуватися мовою як засобом спілкування.

Формування лексичної компетентності старших дошкільників із загальним недорозвиненням мови III рівня можна зреалізувати засобом ознайомлення з довкіллям.

На основі ознайомлення дітей із предметами та явищами навколишньої дійсності відбувається збагачення словника, уточнення лексичних та граматичних значень слів. Чим ближче дитина знайомиться з предметами та явищами навколишньої дійсності, тим глибше її зацікавленість ними, і тим швидше утворюються зв'язки слів із предметами та їх ознаками. Інтерес сприяє засвоєнню нових знань та їх закріпленню через слово.

Нами була запропонована система роботи з формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня в процесі ознайомлення з довкіллям та педагогічні умови її реалізації. Вона передбачає проведення з дітьми низки форм роботи за допомогою методів навчання – проведення індивідуальних і групових занять вихователем та вчителем-логопедом, спрямованих на розширення, уточнення й активізацію словника через ознайомлення дітей із природним, предметним та соціальним довкіллям, проведення ігор і вправ, спостережень, екскурсій-оглядів, бесід, читання художньої літератури.

На нашу думку, формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям буде ефективним за умови: 1) урахування механізму порушення, психологічних особливостей і стану сформованості мовлення дошкільників; 2) цілеспрямованої корекційно-логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку під час групових логопедичних і загальноосвітніх занять та у повсякденному житті; 3) співпраці з батьками вихованців щодо формування лексичної сторони мовлення дошкільників.

Для більш успішної реалізації запропонованої системи роботи відповідно до визначених умов ми розробили методичні рекомендації для вчителів-логопедів та вихователів ЗДО щодо формування лексичної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III рівня засобом ознайомлення з довкіллям. Сподіваємося, що вони стануть у нагоді педагогам-практикам для формування лексичної компетентності в дошкільників із ЗНМ III рівня і подолання цього порушення загалом.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в дослідженні проблем подолання загального недорозвитку мовлення в дітей старшого дошкільного віку в умовах інклюзивного дистанційного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аніщук А. М. Інклюзивна освіта : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Дошкільна освіта. Ніжин : НДУ ім.. М. Гоголя, 2016. 227 с.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Одеса : Ярослав, 2004.
3. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Програма та методичні рекомендації / Укл. А.М. Богуш. Одеса, «Маяк», 1999.
4. Гончаренко А. М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників: Навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у світі». Київ: Світич, 2009. 160 с.
5. Гончаренко А. М Сучасні підходи до розвитку мовлення дітей : поради педагогам. *Дошкільне виховання*. 2004. № 7. С. 22-23.
6. Дитина в дошкільні роки : комплексна освітня програма / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2016. 160 с.
7. Заплатна С. М. Особливості логопедичної роботи з формування складової структури слів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми сучасної логопедії: Матеріали конференції*. Київ : РВЦ КПДЮ, 2007. С. 38-45. (Серія «Столична освіта»).
9. Завязун Т. В. Проблема розвитку структурних компонентів мовлення старших дошкільників у грі: сучасні підходи дослідження. URL: <http://www.app.sychology.org.ua/data/jm/v4/i15/6.pdf>
10. Ігнат'єва С. А. Грецьких С А. Мовленнєвий розвиток. Старша група. Харків: Видавництво «Ранок», 2009. 144 с.
11. Ільяна В. М. Особливості образного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2010. №3. С. 27-31.
12. Інновації в дошкільлі. Програми, технології, проекти, ідеї, досвід: Посібник

- на допомогу дошкільним працівникам / Авт.-упор.: Л. В. Калуська, М. В. Отрощенко. Тернопіль : Мандрівець. 2010.
13. Карасьова К. В. Світ дитячої гри. Київ : Шкільний світ, 2010. 128 с.
 14. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : НМЦВО, 2003. 320 с.
 15. Логопедія. Підручник. Третє видання, перероблене та доповнене / За ред. М.К. Шеремет. – Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
 16. Марченко І. С., Швалюк Т. М. Особливості складних синтаксичних конструкцій у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. Зб. наукових праць. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. № 11. С. 127-132.
 17. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). Київ, Видавничий Дім «Слово», 2010. 288 с.
 18. Молошна І. А., Ласточкина О. В. Особливості розвитку лексико-граматичної сторони мовлення із загальним недорозвитком мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* : матеріали V Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (5 квітня 2016 року, м. Суми). Суми : ФОП Цьома С. П., 2016. С. 119–123.
 19. Кляп М. І. Окремі аспекти мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Scientific Journal «Virtus», Issue №20, Part I, January, 2018. P. 132-135*
 20. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль : Мандрівець. 2010.
 21. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Київ : Академвидав, 2008, 564 с.

22. Рібцун Ю. В. Звукові намистинки. Формування мовленнєвої полікомпетентності дошкільників : навч.-метод. посіб. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 200 с.
23. Соботович Є. Ф., Трофименко Л. І. Особливості засвоєння дітьми із НЗНМ узагальненого лексичного значення слова та його понятійної співвіднесеності. *Дефектологія*. 2000. №1. С. 16-19.
24. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови у дітей. 2-ге вид., доп. Київ: Освіта, 1992. 176 с
25. Смирнова Л.М. Логопедія в дитячому саду. Заняття з дітьми з загальним недорозвитком мовлення. Київ, 2004.
26. Соботович Є. Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2002. №1. С.2-7.
27. Соботович Є. Ф. Порушення мовного розвитку та шляхи їх корекції: Навчально-методичний посібник. Київ: ІСДО, 1995. 204 с.
28. Соботович Є. Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія*. 2003. №2. С. 2-11.
29. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. №3. С. 2-4.
30. Соботович Є. Ф. Зміст та особливості роботи щодо формування семантичної структури слова у дітей з вадами розвитку. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.- метод. зб. / За ред. Бондаря В. І., Луцько К. В. Київ: Інститут дефектології АПН України, 2000. Вип. 1. С. 155-158.*
31. Соботович Є. Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць*: Вип. 1. Київ: Актуальна освіта, 2004. С. 7-35.

32. Соботович Є. Ф. Формування семантичної структури слова у дітей з вадами мовленнєвого розвитку. *Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць*: Вип. 2. Київ: Актуальна освіта, 2005. С. 3-17.
33. Трофименко Л. І. Дослідження узагальнюючої функції мовлення у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: наук.-метод. зб. / За ред. Бондаря В. І., Луцько К. В. Київ: Інститут дефектології АПН України, 2000. Вип. 1. С. 168-172
34. Трофименко Л. І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 104 с.
35. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс. Київ, 2013. 108 с.

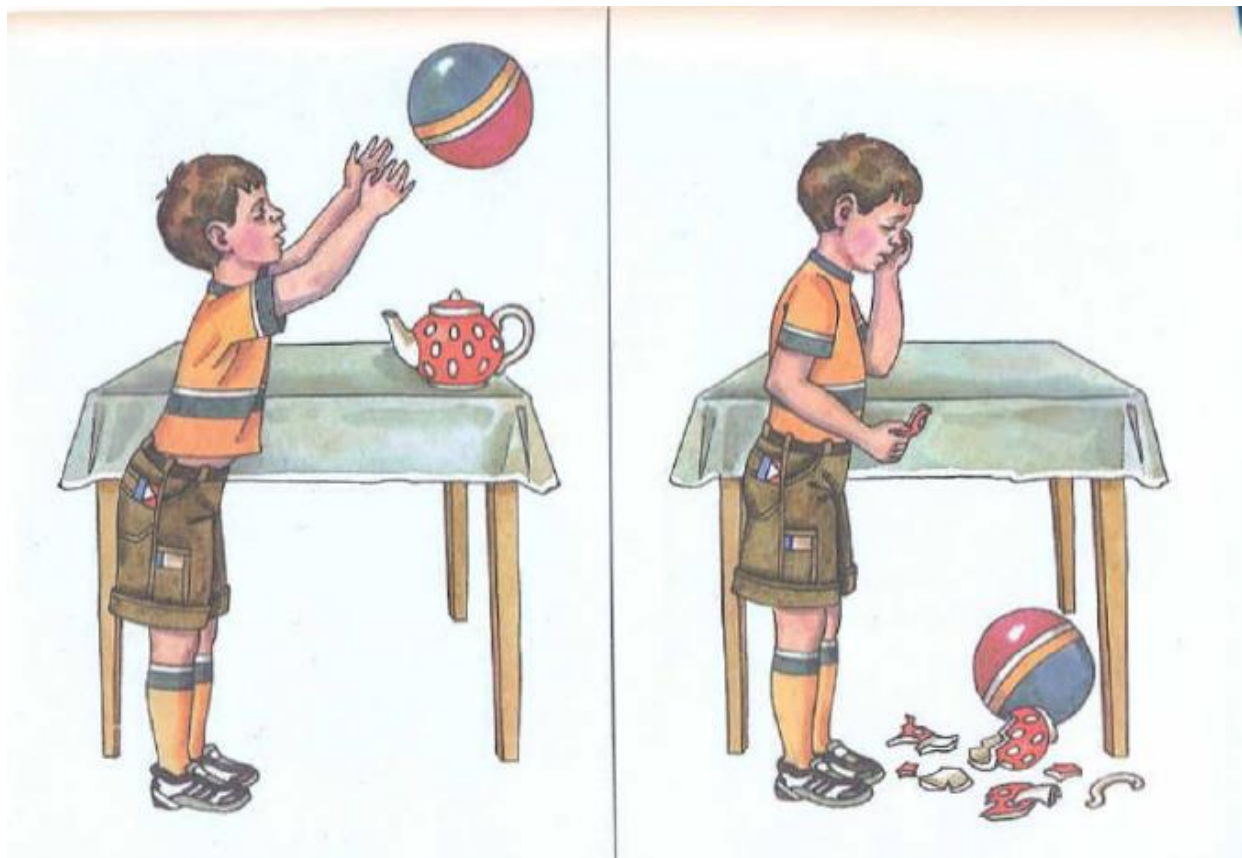
ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток А.1

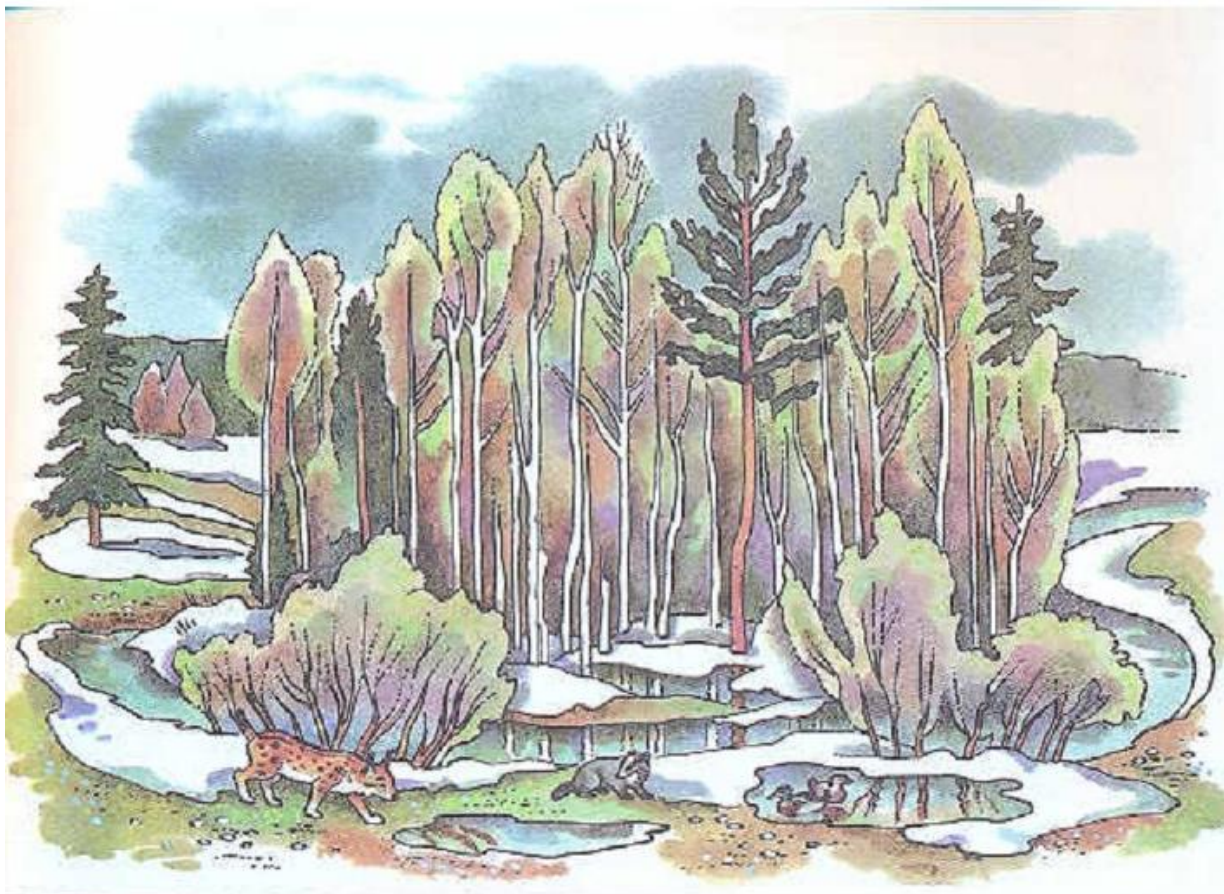
Ілюстративний матеріал до діагностичних методик

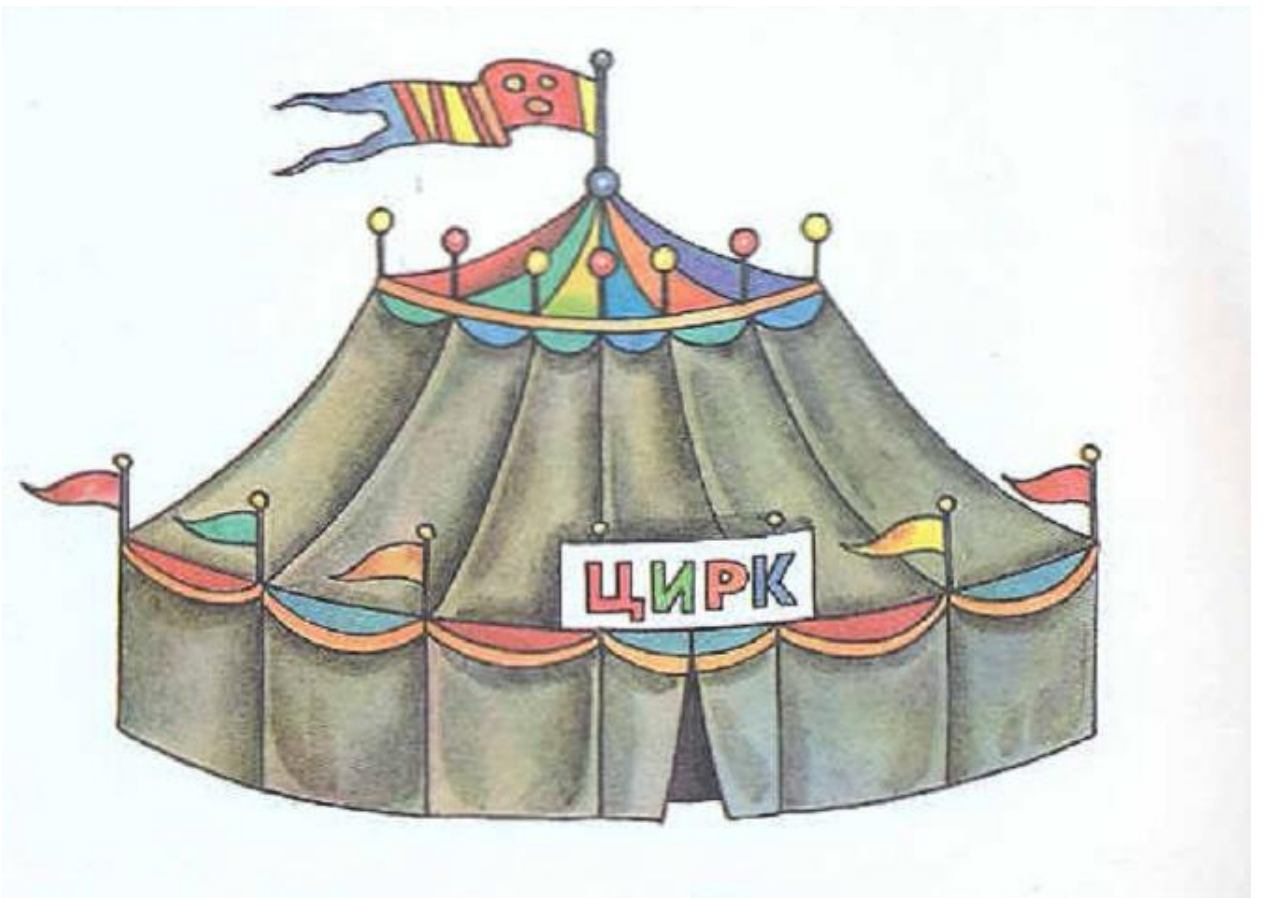
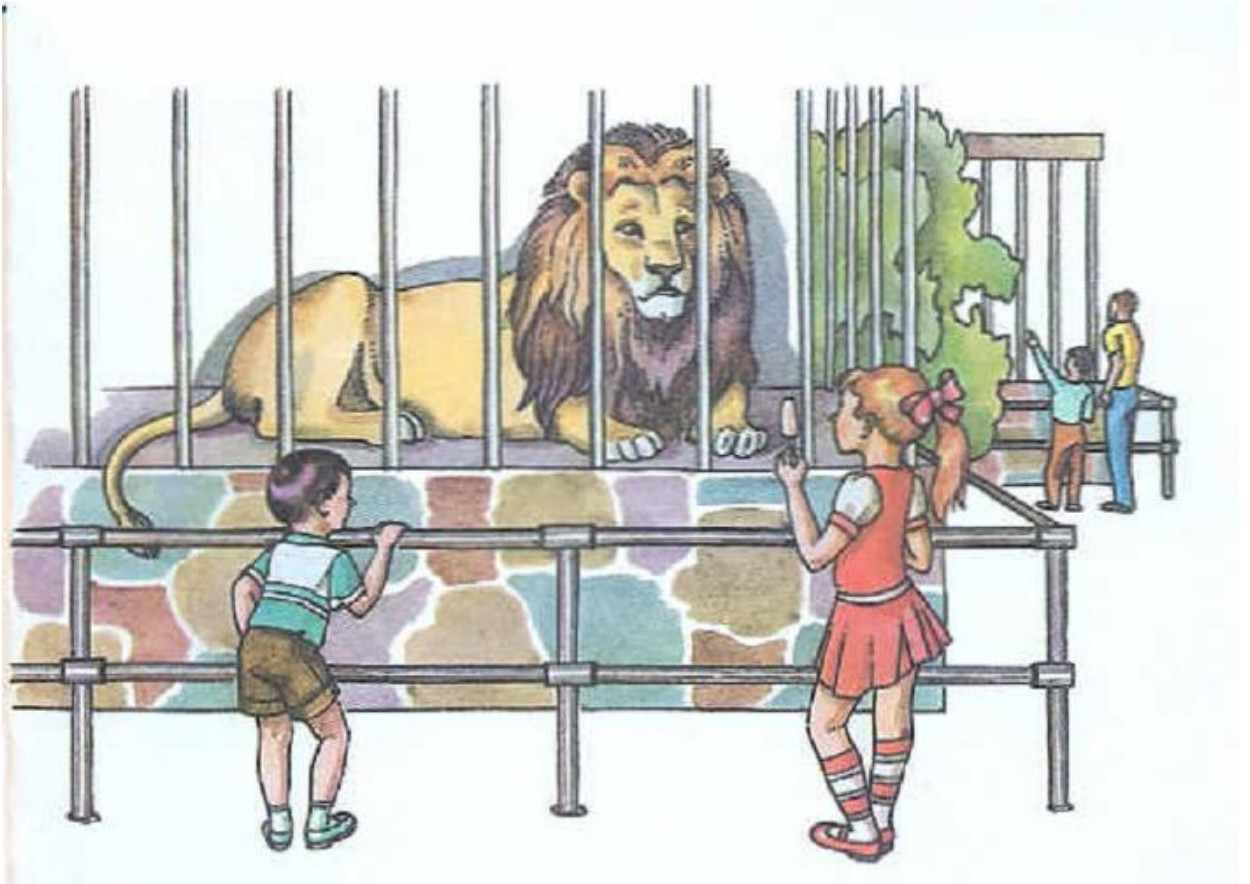
«Склади розповідь за картинкою»

«Назви»

Додаток А.2

**Схема протоколу обстеження розвитку лексичної компетентності в
дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня**

СЕРІЯ 1

1. «Знайди відмінності у словах»

Брат — братик _____

Мама — матуся _____

Будинок — будиночок _____

Заєць — зайчик — зайчисько _____

2. «Поясни дії»

Писати — підписати — записати — переписати _____

Бігти — підбігти — забігти — вибігти _____

Сміятися — засміятися — висміяти _____

Грати — виграти — програти _____

Йшов — відійшов — увійшов — вийшов _____

3. «Добери слово»

Розумний _____

Старий _____

Боязкий _____

Слабкий _____

4. «Поясни»

Зла зима _____

Золоті руки _____

Золоте волосся _____

Колючий вітер _____

Легкий вітерець _____

СЕРІЯ 2

1. «Вгадай, що це?».

Його б'ють, а він не плаче,

Тільки вище, вище скаче. (М'яч) _____

То холодним, то гарячим

Вдома кожен мене бачив,

І співаю я від жару

І пускаю з носа пару. (Чайник) _____

Покотився в наш садок.

Має сотню голочок. (Їжачок) _____

Росте вона вниз головою,

Не влітку росте, а зимою.

Як сонце її припече —

Заплаче вона й потече. (Бурулька) _____

2. «Хто, що робить?»

Перукар (що робить?) _____

Водій (що робить?) _____

Художник (що робить?) _____

Кравчиня (що робить?) _____

Продавець (що робить?) _____

Листоноша (що робить?) _____

Льотчик (що робить?) _____

Кухар (що робить?) _____

Хокеїст (що робить?) _____

Бібліотекар (що робить?) _____

3. «Добери слово»

Великий _____

Сміливий _____

Таємниця _____

4. «Скажи навпаки»

заходить - _____

залітає - _____

закриває - _____

припливає - _____

збирає - _____

приклеює - _____

5. «Добери ряд слів»

Хлопчик _____

Собака _____

Кішка _____

Курка _____

Літак _____

Струмочок _____

Листочок _____

СЕРІЯ 3

1. «Розкажи казку»

2. «Перекажи»

3. «Склади розповідь за картинкою»

СЕРІЯ 4

1. «Хованки»

З _____

Між _____

Біля _____

Із-за _____

З-під _____

2. «Порахуй»

3. «Назви правильно».

Шити _____

Співати _____

Танцювати _____

Малювати _____

Летіти _____

4. «Назви»

Що ти бачиш? _____

Яка це пора року? _____

Що підказало тобі таку відповідь? _____

Чого багато у лісі взимку? _____

Влітку? _____

Навесні? _____

Восени? _____

Яких тварин ти бачиш в лісі? _____

Звідки восени падає листя? _____

Де знаходяться діти? _____

Кого ти бачив у зоопарку? _____

Яких тварин ти бачив у цирку? _____

Хто виступає в цирку? _____

Чим ти дивишся циркову виставу? _____

Чим ти слухаєш? _____

Висновок: _____

Рекомендації: _____

Вправи та ігри для розвитку лексичної компетентності старших дошкільників із ЗНМ III рівня

Вправа 1. Педагог: “Ось два м’ячі: один великий, інший маленький. Покажи, де великий м’яч, а де маленький.

Ось два будинки: один високий, інший низький. Покажи, де високий будинок, а де низький”.

Потім педагог просить дитину назвати, які це предмети.

Вправа 2. Відповісти на запитання педагога за картинкою. Наприклад.
– Що товсте, а що тонке? (Олівець товстий, а голка тонка).

– Що широкіше, а що вузьке? (Рушник широкий, а бант вузький).

– Хто сміється, а хто плаче? (Хлопчик сміється, а дівчинка плаче).

– Коли темно, а коли світло? (Уночі темно, а вдень світло).

За необхідності спочатку діти називають зображені предмети (Що це?
– Це олівець, це голка).

Вправа 3. “Докажи слівце” (з використанням малюнків).

– Дівчинка чиста, а хлопчик...(брудний).

– Торт солодкий, а лимон...(кислий). – Дерево високе, а кущ...(низький).

– Вдень світло, а вночі...(темно).

Вправа 4. На картинках порівняти: – дорогу і стежку (дорога широка, а стежка вузька);

– подушку і стіл (подушка м’яка, а стіл твердий);

– дерево і кущ (дерево високе, а кущ низький);

– літо і зиму (влітку тепло, а взимку холодно).

Вправа 5. Гра “Що ми будемо робити?” Діти вибирають картинки, на яких зображені предмети, необхідні для названої педагогом дії:

– різати – пиляти (хліб, дрова);

- мити – прати (вікно, речі);
- підмітати – чистити (віник, взуттєва щітка);
- сапати – копати (сапка, лопата).

Варіант гри “Чим ми будемо робити?”

- шити – в’язати (голка, спиці);
- різати – пиляти (ніж, пилка).

Вправа 6. Діти пояснюють значення слова свіжий у сполученні з іншими словами, у реченні (можна з опорою на наочність).

- Тато одягнув свіжу сорочку.
- Мама принесла свіжу рибу.
- На вулиці свіжий вітер.
- У вазі стоять свіжі квіти.
- Бабуся налила в тарілку свіжий суп.

Вправа 7. Пригадати і назвати: “Що буває свіже, що це означає?”

Вправа 8. Яким словом можна замінити зазначені слова в словосполученнях?:

- Іде сніг (падає, летить, кружляє).
- Іде людина (ногами ходить).
- Грає з лялькою (катає, одягає, годує).
- Свіжий хліб (гарячий, запашний, м’який).
- Свіжа сорочка (чиста, випрана).
- Свіжа риба (жива).

Вправа 9. Закріплення значень слова свіжий. Відповісти на запитання, дібрати потрібне слово.

- Рибу тільки що піймали, вона ще жива. Яка це риба? (свіжа).
- Сорочку тільки що випрала і попросувала. Яка це сорочка? (свіжа).
- Суп тільки що зварили, він смачний і гарячий. Який це суп? (свіжий).
- Повітря чисте, прохолодне, ним приємно дихати. Яке це повітря? (свіже). Таким чином, дитина розуміє, що одне і те саме слово може

позначати різні явища, а різними словами можна назвати однакову якість, явище.

Вправа 10. “Хто більше пригадає слів?”

Дібрати якнайбільше слів з опорою на картинки і питання педагога:

- Яке сонце? (жовте, кругле, велике).
- Яка трава? (зелена, висока, низька, м’яка).
- Який помідор? (круглий, червоний, великий, солодкий, м’який).

Вправа 11. “Який предмет?”

За допомогою предметів і малюнків дібрати слова за зразком: “Стіл дерев’яний”

- М’яч... (гумовий).
- Ваза... (скляна).
- Комір... (хутряний).
- Ніж...(залізний).
- Кораблик...(паперовий).

Вправа 12. Гра “Відгадай”.

Відгадати, чий це предмет. За малюнками відповісти: “Чий? Чия? Чий? Чиє?”.

Діти відповідають словосполученням.

- Чия це сумка? – Сумка мамина.
- Чиє це пальто? – Пальто хлопчика.
- Чий це лапи? – Лапи собачі.
- Чий це хвіст? – Хвіст мишачий.

Вправа 13. Гра “Я починаю, а ти продовжуєш”:

- Тарілка, чашка... (посуд) (узагальнювальне слово називає та дитина, яка знає).
- Велосипед, автобус...(транспорт).
- Пальто, светр...(одяг).
- Червоний, зелений...

– Йде, сидить...

Гра "Скажи одним словом".

Мета: Вміти визначати предмети, що входять у поняття "овочі", "фрукти", "посуд", "іграшки", "одяг"; називати їх одним словом.

Словник: овочі, фрукти, посуд, іграшки, одяг.

Хід гри: Вихователь заготовляє багато (30-40) різних картинок, на яких зображено різноманітні речі. Змішавши ці картинки, пропонує дітям по черзі виходити і вибирати картинки, що зображують: посуд, одяг, фрукти, овочі, іграшки. Після того, як дитина вийшла і відібрала картинки, що зображують посуд, вихователь може викликати іншу дитину, щоб вона перевірила, чи правильно відібрав товариш ті картинки, на яких зображено посуд. Коли такі картинки залишилися, вихователь пропонує дитині додати їх до раніше відібраних, а коли що-небудь відібрано неправильно - пропонує вилучити їх. Діти відбирають і класифікують за групами окремі предмети.

Додаток В

*Бесіди для розвитку лексичної компетентності старших**дошкільників із ЗНМ III рівня*

Тема: "Одяг і взуття"

Програмний зміст: систематизувати знання дітей про одяг (зимовий, осінній, літній) і взуття: його виготовлення, призначення, матеріал. Учити брати участь у бесіді. Виховувати акуратність, повагу до батьків, до праці кравців.

Словник: одяг, взуття, швець, швачка.

Хід бесіди

Відгадування дітьми загадок: "Лежить свинка, в неї поколена спинка" (Наперсток). "Два кінці, два кільця, а посередині цвях" (Ножиці).

З якої матерії шиють літні плаття? Сорочки? Зимові сукні? Пальта? Розглядання альбому, виготовленого вихователем, «Із чого шиють одяг". Розповідь вихователя. Розглядання картини "Швачка" (автори Л.І.Мусякіна, В.Г.Червякова. "Ким бути?"). Запитання: що зображено на картині? Де відбувається дія? Що роблять швачки? Чим вони шиють? Що ще ви бачите на картині? Розповідь вихователя. Бесіда за запитаннями про взуття: яке ви знаєте взуття? Із чого шиють взуття? Хто шиє взуття? Де його ремонтують? Як потрібно доглядати за взуттям? Дидактична гра з картинками "Хто виготовив нам одяг і взуття?"

Бесіда порівняльного характеру
за картинами "В аеропорту", "На залізниці"

Мета : уточнення знань дітей про повітряний та водний транспорт, професії людей, які працюють на повітряному та залізничному транспорті. Узагальнити знання про транспорт (наземний, водний, повітряний; пасажирський, вантажний, спеціальний). Виховувати сміливість, повагу до працівників транспорту.

Словник: наземний, підземний, вантаж, трап, аеропорт.

Матеріал: картини "В аеропорту" та "На залізниці" (В.Д.Бойко, Г.Г.Головань, Л.В.Остапович. Предметні картинки з альбому Л.В.Артемової "Професії твоїх батьків" / №66, 69, 77, 80, 81, 121, 123).

Хід роботи

Розглядання картини "В аеропорту".

Запитання: Що зображено на картині? Що відбувається в аеропорту? Хто стоїть біля трапа? Що вона робить? На чому підвезли багаж? Чим піднімають багаж? Хто готує літак до вильоту? Як називають цей транспорт?

Розглядання картини "На залізниці". Запитання: Як називають цей транспорт? Що зображено на цій картині? Як називають людину, яка стоїть біля вагона? А як називають людину, яка стоїть біля трапа літака? Як називають людей, які летять у літаках і їдуть у потягах? Хто веде потяг, а хто літак?

Тема: "Транспорт"

Програмний зміст: вчити правильно поводитись у транспорті, на вулиці. Розвивати вміння узагальнювати, доходити висновків. Ознайомити з різними видами транспорту, з професіями людей, які працюють на транспорті. Виховувати інтерес до техніки.

Словник: потяг, солярка, транспорт, наземний, штурман, стюардеса, пасажери, капітан, дирижабль. Матеріал: картинка про місто, транспорт.

Хід заняття.

Вихователь пропонує дітям назвати одним словом машину, тролейбус, літак, корабель, (транспорт). Розповідь вихователя про види транспорту. Розгляд картини, де зображено місто і всі види транспорту. Запитання: діти, що зображено на картині? Як ви думаєте, на чому можна доїхати з одного кінця міста в інший? (машині, тролейбусі, автобусі). А на чому можна доїхати з одного міс-та в інше? (електричкою, потягом, автобусом, літаком). Машини,

тролейбуси, потяги їдуть по землі, тому цей вид транспорту називають наземним транспортом.

— Діти, погляньте на картинку. Що летить у повітрі? Літаки, гелікоптери належать до повітряного транспорту, бо вони пересуваються у повітрі.

— У місті є річка. Що ви бачите на річці? По воді можуть плавати кораблі, човни, баржі, танкери. Транспорт, який пересувається по воді, називають водним транспортом. Отже, є такі види транспорту: наземний, повітряний, водний. Розповідь вихователя про професії людей, які працюють на транспорті: "Професії багатьох людей пов'язані з транспортом. Це водії, льотчики, машиністи, штурмани, кондуктори, стюардеси, провідниці. Ті люди, які їдуть у транспорті, - пасажери. Працівники транспорту дбають про те, щоб пасажирам у дорозі було зручно. Вихователь пропонує дітям пограти у гру "Конструктор". — Діти, на столі у вас лежать конверти. Ви будете клеїти частинки листівки і визначати, яким транспортом подорожувати. Виграє той ряд, на якому швидше виконають завдання.

Потім вихователь пропонує дітям наступну гру "Подорож".

— Діти відправляються у подорож до Києва. Київ - це столиця України. Погляньте на листівки, які ви склеїли. Хтось із вас поїде автомобілем, інші - потягом, літаком, чи пароплавом. На дошці малюнки із зображенням гаража, аеропорту, морського вокзалу. Той, хто відправиться наземним транспортом, підходить до малюнка із зображенням гаража; хто - повітряним - аеропорту; хто - водним - морського вокзалу. Швидше відправиться у подорож та група дітей, яка першою знайде свій вид транспорту. Діти виконують завдання "Вибери транспорт": необхідно відповідно до професії знайти вид транспорту, на якому працює представник цієї професії. Наступне завдання "Плутанина": діти мають допомогти Незнайці розкласти картки із зображенням видів транспорту (самоскид, трактор, човен, автобус, судно, крига, лом, трамвай, яхта, катер, літак, вертоліт, дирижабль) за відповідними

групами. Дітям пропонують ситуативні запитання та завдання:.

— Ти з бабусяю зайшов у тролейбус. Вільне місце тільки одне. Як ти себе будеш поводити?

— Ти з товаришем голосно розмовляєш в автобусі. Вам зробили зауваження. Що відповіси? — Ти вийшов із тролейбуса. Як ти його обійдеш?

— Ти вийшов із автобуса. Як ти його обійдеш? — Ти з мамою сидиш у тролейбусі. На зупинці зайшов дідусь. Як ти вчиниш? Маленький хлопчик їв цукерку і кинув папірець під ноги пасажирам. Як він вчинив? Петрик першим забіг в автобус і зайняв місце для своєї сестри та її подруги. Як до Петрика поставилися дорослі? У чому він був неправий? Вихователь підводить підсумок, допомагає дітям сформулювати правила поведінки у транспорті: у транспорті не можна голосно розмовляти, висовуватись у вікно, заважати пасажирам при вході, виході. Потрібно поступатися місцем пасажирам похилого віку, меншим за себе, вживати ввічливі слова.

Додаток Д

***Читання художньої літератури для розвитку лексичної
компетентності старших дошкільників із ЗНМ III рівня***

Читання з книжки Б.Житкова "Що я бачив",

"Як я їздив у метро".

Програмний зміст. Уточнити уявлення дітей про підземну залізницю - метро. Учити правильно оцінювати поведінку хлопчика. Виховувати допитливість, естетичні почуття.

Словник: метро, допитливий, платформа, вагони, сходинок.

Хід заняття

Розгляд картини "У метро". Запитання: Що зображено на картині? Як називається підземна залізниця? Як можна потрапити до підземної станції? Де чекають електропотяг? Коли можна увійти у вагон? Розповідь вихователя. Читання оповідання "Як я їздив у метро".

Запитання: Як потрапив хлопчик до підземної залізниці? Що вони з мамою побачили на платформі? Як Альоша розповів про підземний електропотяг? Читання уривків з вірша М.Познанської "Що я знаю про метро".

Читання оповідання Т.Коломієць "Хліб".

Мета: познайомити дітей з процесом вирощування та випікання хліба (зерно сіють, колоски збирають, молотять, мелють, з борошна печуть хліб). Виховувати бережливе ставлення до хліба.

Словник: борошно, рілля, золотава, роботящі, пахучий, позолота. Переносне значення виразів та слів: золотава шкоринка, золоте зерно, золотий колосок, золочена стеблинка, золоте проміння, срібна роса, золоті руки. Матеріал: колоски, зерно, паляниця хліба, картина Т.Яблонської "Хліб".

Хід роботи

Загадка про хліб. Діти розглядають колоски, зерно, хліб, картину.

Бесіда про те, звідки хліб береться. Читання оповідання.

Бесіда за змістом оповідання: Якими словами говориться в оповіданні про хліб? А яка ж шкоринка в нього? (Пояснення виразу "золотава шкоринка"). Як вирощували хліб? Якими словами сказано про руки хліборобів? Як виготовили хліб? (Пояснення виразу "Золоті роботящі руки"). З чим порівнюють хліб? Що "промовляє" хліб до дітей? Запам'ятайте, діти, ці слова: "Любіть хліб, шануйте його, їжте та здоровими будьте".

Додаток Е

Спостереження для розвитку лексичної компетентності старших дошкільників із ЗНМ III рівня

Спостереження за новою рибкою в акваріумі.

Мета: закріпити та розширити уявлення дітей про зовнішній вигляд риби: у риби є хвіст і плавці; вона рухає ними, коли плаває. Звернути увагу на форму тіла риби, чим воно вкрите (лускою). Луска буває різного забарвлення. Риба живе у воді. За рибкою потрібно доглядати - годувати, міняти в акваріумі воду. Розвивати спостережливість. Виховувати бажання доглядати за рибками. Словник: акваріум, плавці, хвіст, луска, плаває, годувати.

Хід роботи

На столі стоїть акваріум з рибками.

Запитання: Що це? Хто живе в акваріумі? Що ще є в акваріумі? Які риби в акваріумі? Що вони роблять? Повідомлення дітям, що в акваріумі живе нова риба і сьогодні діти ознайомляться з нею.

Пропоную дітям розглянути рибу: Чим вкрита риба? Якого кольору в неї луска? Чим рухає риба, коли пливе? Що ще є у неї? Чим годують рибку? Пропоную дітям погодувати рибку. Розповідь про акваріум та рибу. Після спостереження проводиться рухлива гра "Рибалки і риби".

" Спостереження за працею лікаря.

Програмний зміст. Ознайомити дітей з працею лікаря: оглядає дітей, робить щеплення, піклується, щоб усі діти були здорові. Виховувати інтерес і повагу до праці лікаря.

Словник: лікар, медична сестра, щеплення, пігулки, лікує, оглядає.

Хід спостереження

Запитання: Куди ми з вами прийшли? Хто тут працює? Як звати лікаря? Що він робить? Для чого оглядає дітей? Що ще робить лікар? Для

чого дітям роблять щеплення, дають пігулки? Розповідь лікаряті : - У дошкільному закладі багато дітей, і я піклуюсь про те, щоб вони не хворіли, росли здоровими й міцними. Коли в когось із дітей заболить живіт чи горло, я повинна цю дитину оглянути. Може, в когось з вас болить горло? (Лікар оглядає горло в дитини). Відкрий рот, я подивлюсь, чи не червоне горло, чи не застудився ти? Ні, в тебе горло не болить. А в тебе? О! У тебе горло червоне. Треба зміряти температуру (Садовить дитину на стілець, ставить їй градусник так, щоб це бачили всі діти). Посидь трохи. Притисни градусник рукою, щоб він не впав. Подивіться, яка в мене хороша трубка. Цією трубкою я вислуховую дітей. Якщо дитина хвора, то мені в трубку чути, що в грудях у неї хрипи. Хто з вас кашляє? Зараз я тебе послухаю, зніми сорочку (слухає груди, потім спину). А тепер подивимось, яка в тебе температура (лікар виймає градусник, дивиться на нього). Ні, температура нормальна. У мене є ліки від усіх хвороб. Вони зберігаються у цій скляній шафі. Тут є пігулки. Якщо дитина захворіє, я повідомляю мамі, і вона забирає її додому. Я кажу мамі, щоб вона вдома поклала дитину в ліжку і давала пігулки, мікстуру, а також тепле молоко і чай. Якщо дитина слухається маму і лікаря, п'є ліки і лежить у ліжку, вона швидко видужує і знову приходить у дошкільний заклад. У цій шафі є йод. Може, в когось з вас порізаний пальчик? Давайте його полікуємо. Спочатку помажемо пальчик йодом (показує), це не боляче, потім прикладемо до нього вату і забинтуємо. Тоді пальчик швидко загоїться. Діти, а ви не боїтеся, не плачете, коли вас вихователь веде до моєї кімнати? Мене не треба боятись, я люблю дітей і хочу, щоб ви ніколи не хворіли. Вихователь: Тепер ви знаєте, як працює лікар, як лікує хворих. Розкажіть, як ви лікуватимете своїх ляльок, якщо вони захворіють (викликає бажуючих). Якщо діти не все сказали, про що сьогодні дізналися, вихователь ставить їм запитання: Що ти робитимеш, коли в ляльки заболить горло? А що ти зробиш, коли лялька кашлятиме? А якщо лялька поріже пальчик, що робить лікар? (Змастить йодом). Ви все знаєте й вмієте лікувати. Тоді підемо лікувати

наших ляльок.

Додаток К

Заняття для розвитку лексичної компетентності старших дошкільників із ЗНМ III рівня

Тематичне заняття з теми "Вінок — український символ".

Мета: ознайомити дітей з вінком - народним символом України, символічним значенням квітів та стрічок. Виховувати національну гордість за історичне минуле українського народу.

Словник: вінок, сорочка, плахта, корсет, фартух, пояс, свитка, чобітки, безсмертник, деревій.

Хід заняття

Сидить бабуся біля хати і вишиває рушник. Заходять діти.

Добрий день, ярики — дошколярики. Сідайте, дітки. Ось у мене є чудова скриня. Вона відчиняється тоді, коли ви правильно назвете предмети українського одягу. Діти відповідають (сорочка, плахта, корсет, фартух, пояс, свитка, чобітки).

— Правильно. А ну, скриня, відчиняйся (Із скрині бабуся дістає вінок)

Вінок — це традиційний *український* головний убір. Це символ слави, перемоги, святості, щастя, успіху, могутності, миру, сонця, влади; цнотливості, молодості, дівочтва. — Вінок оберігає людину, він лікар для тіла. Надягали його в Україні дівчатка тільки у свята. Усі квіти у вінку мають своє значення. В українському вінку головні квіти - безсмертник і деревій, а всього 12 квіточок і рослин віночку. Щоб квіти зберігали свій колір, їх намочували в соку рослин. Бабуся дістає зі скрині вінок із барвінку: Хрещатий барвінок - зелена земля, ця квітка блакитна - символ життя. — А ще я вам розповім казку про трьох сестер, які славилися своєю красою та добротою, а ще вміли добре лікувати людей. Бабуся розповідає дітям легенду про мальву, півонію та рожу. Діти танцюють танок із віночками. Бабуся пропонує дітям розглянути квіти, що у віночку: — Та погляньте, який гарний!

Скільки на ньому стрічок! Віночку, усміхнись і дітям покажись! Стрічка на віночку для того, щоб ховати волосся від поганих очей. Кожна стрічка, як і квітка, має своє значення: малинова стрічка дарує людям здоров'я; коричнева - символ землі, дарунки матінки-землі; жовта - це усмішка сонця, колосочок з поля; світло зелена - життя; синя - вода, небо; фіалкова - світанок або довір'я; рожева - символ достатку, врожаю; червона - символ любові, а ще пролита кров наших дідів на рідній землі; червона і біла - то печаль і пам'ять.

Прислів'я про вінок: "Гарний вінок - краса дівчини"; "У віночку калина - добра і гарна дівчина"; "Хто вміє віночок плести, той вміє життя любити"; "Який віночок, такий і голосочок"; "Як віночок сплели, танцювати почали".

Заняття з теми «Житло»

Мета: збагачувати уявлення дітей про устрій людського житла, предмети домашнього вжитку, про існування різних видів домівок. Розширювати знання про допоміжні прилади та пристрої, їх безпечне використання. Поповнити словник лексику пов'язаною з домівкою. Виховувати дбайливе ставлення до свого помешкання, бажання піклуватися про нього, створювати затишок.

Матеріал: ілюстрації минулого та сучасного житла, побутової техніки, інтер'єру кімнати, предметні картинки, схема символів, інтелектуальна карта «Дім».

Хід заняття

Привітання в колі:

Станьмо разом ми у коло

Скільки друзів – глянь навколо!

Руку дружби протягну

З другом сварку не почну.

Будемо всі дружно грати

Рідний дім наш звеселяти.

Доброго ранку, рідний наш дім!

Доброго ранку діткам усім.

Доброго ранку сонечку ясному

Доброго ранку садочку прекрасному!

Пальчикова гра « Будуємо дім»

Тук та тук, тук та тук.

Із труби іде димок

Роздається всю стук.

На дверях висить замок.

Побудуємо ми дім

Хто б його відкрити зміг?

Тут є дах, димар на нім

Потягнули, покрутили,

Постукали і відкрили.

Відчиняймо швидше двері

Всі заходьте до оселі.

Вихователь : -Яку тему ми вивчати впродовж тижня ? Так це тема «Наш дім». Якими словами ми ще називаємо дім ? \ оселя, помешкання, рідна хата..\

Сьогодні на занятті ми буде ще раз говорити про дім і пригадаємо все що ми вчити і про що читали. А допоможе нам в цьому ця карта, яку ми з вами готували впродовж тижня.

-Давайте спочатку пригадаємо житло первісних людей. Подивіться на нашу карту і вона вам нагадає.

-Як називався такий дім ? \печера\.

-Чому вони будували таку печеру ? \ щоб захиститись вір вітру, дощу, морозу.\ А від звірів печера могла людину захистити ?

-А як називається ось таке помешкання ? \ курінь\

-З чого люди його будували ? А зараз таке помешкання будують ?\ так\.

З чого його будують ?

-Хто розкаже , де його можна побудувати, чи побачити ?

А пізніше вже люди почали будувати ось такі хати \ показ української хати-мазанки та закарпатської дерев'яної хати. Розповідь вихователя з чого

будували. Де їх можна побачити \ етнографічний музей- «Старе село» \. В квітні ми з вами також поїдемо в такий музей і ви побачите такі хати.

– Які сучасні будинки є у нашому місті \ одноповерхові, 2-во,3-ри, багатоповерхові\ . З чого їх будують ? Ви всі живете в будинках хто в якому. Зараз пропоную розповісти про свій будинок за схемою \ схеми-символи В.М.Ткаченко.

Пояснення символів схеми. Вірєць вихователя. \ 3-4 дітей\.

Фізхвилинка

Йду у справах чи гуляти

Кличе мама – поспішаю

Та завжди- завжди потому

І біжу, біжу швиденько

Повертаюся додому

Я удома, рідна ненько.

Дах, міцні добротні стіни,

Світлі вікна, рівна стеля.

В домі затишнім росту я.

Я люблю свою оселю.

Письменники, поети написали багато віршів та оповідань про рідну хату. Пропоную вам допомогти мені теж скласти вірш про свій дім. Я буде розпочинати , а ви закінчите рядок.

В світі є осель багато

Та найкраща рідна....\хата\

Де б не був, в якому краї

За домівкою... \скупаю\

Я упевнений у тім,

Що люблю свій рідний ... \дім\

Ремонтуємо оселю-

Двері, вікна, стіни й\стелю\.

Слід кімнату.... \прибирати\

Чищу, мию і мету

Я наводжу....\чистоту\.

А зараз давайте поговоримо про ті предмети, прилади, які допомагають нам утримувати дім в чистоті. І знову нам допоможе наша карта. Погляньте на неї. Знайдіть на своїх столах предметні картинки таких приладів і ми пограємось в гру « Розумний будинок». Завдання підняти картинки, на яких зображені прилади, що допомагають готувати їжу. Завдання : назвати, сказати що він може робити. Наступні завдання – помічники в прибиранні.

– Чи може дитина самостійно користуватися такими приладами? Чому

Кожен прилад електричний. Бо він може спалахнути

Для дитини небезпечний! І пожежі не минути.

Добре ти запам'ятай: Діти всі повинні знати

Без дорослих – не вмикай! Без дорослих не вмикати !

Вихователь Як називається помешкання у багатоповерхових будинках? \квартира\ . Назвіть які кімнати є у квартирі ? \передпокій, гостьова кімната, спальня, кухня, дитяча.\

Я пропоную вам погратись в гру « Облаштуємо кімнату». Для виконання цієї гри необхідно взяти предметні картинки, які у вас на столах розглянути їх і визначити в якій кімнаті має бути даний предмет, чи меблі. А на столах у нас будуть картинки даних кімнат. Тут..... Тут....

Діти самостійно визначають в яку кімнату покласти свою картинку. В кінці гри вихователь разом з дітьми перевіряють чи правильно облаштувати кімнати.

– Діти як видумаєте чи є домівка у звірів ? Як вони називаються ?

І знову нам допоможе наша карта . Знайдіть місце на карті «Ліс» і називайте як називається домівка у білочки, ведмедя, їжачка, зайчика...

Заняття я хочу закінчити таким віршем О.Орача « Хто де живе».

Білка селиться в дуплі. Мудрий лис живе в норах,

Їжачисько – у кублі. Тигр у джунглях, барс – у горах.

Вепр у хащах верболозів, Олень – в тундрі і лісах.

А ведмідь – в сухім барлозі. А верблюд – в пустелях.

А орел ,могутній птах, гніздиться на скелі

Люди селяться в містах і в зелених селах

І живуть вони ось так – у людських оселях.

Вихователь : Ось і закінчилось наше заняття. Про що ми розмовляли?

Запам'ятайте, всім живим потрібен дім.

Додаток Л

Індивідуальне логопедичне заняття для розвитку лексичної компетентності старших дошкільників із ЗНМ III рівня

Тема: Свійські тварини.

Мета: розвивати рухливість артикуляційних органів, дрібну моторику, фонематичне сприймання, мовленнєве дихання, силу голосу та зв'язне мовлення. Збагачувати активний та пасивний словник.

Обладнання: м'ячик з пінопласту, ворота, квітка, аудіо записи голосів тварин, пазли «Тварини і дитинчата», пазли «Хто що їсть?», сюжетний малюнок, малюнки тварин.

Хід заняття

Бесіда про тварин, розгляд ілюстрацій тварин (собака, кішка, курка, коза, корова, кінь, гуска):

- Хто на картинці?
- Як він говорить? (По черзі показуємо картинки).
- Як одним словом можна назвати всі ці малюнки? (Тварини)

Дихальна гімнастика.

Вправа «Забий м'яч у ворота» – вдихни повітря через носик і подуй на м'ячик, намагаючись «забити» його у ворота.

Вправа «Квіточка» – вдихни повітря через носик і спробуй здути квіточку з долоньки.

Артикуляційна гімнастика (сідаємо перед дзеркалом):

Вправа «Усмішка» – затримай губи в посмішці, ховаючи зубки.

Вправа «Хоботок» – витягни губи вперед і утримай в такому положенні (кілька секунд).

Почергове виконання вправ «Усмішка» – «Трубочка».

Вправа «Неслухняний язичок» – легенько покусай кінчик язичка і сховай.

Вправа «Лопатка» – витягни широкий язичок, поклади на нижню губу і

потримай (до 5 секунд).

Гра «Відгадай де дитинча, а де мама?»

Перед дитиною розкладаються картинки дорослих тварин та дитинчат. Включається аудіо запис, орієнтуючись на характер звуків та висоту голосу, дитина показує на відповідний малюнок.

Інструкція дитині: слухай уважно як «говорить» тваринка, покажи на малюнку та назви її.

Складання опису за сюжетною картинкою:

- Які тварини є на картинці? (Кішка, собака, півень)
- Хто ще є на картинці? (Бабуся, дівчинка)
- Що робить дівчинка? (Дівчинка стоїть і тримає ляльку)
- А що робить бабуся? (Бабуся сидить і розмовляє з дівчинкою)
- Покажи де кішка. Що вона робить? (Кішка сидить на підвіконні)
- А що робить півень? (Півень стоїть на паркані та співає ку-ку-ріку).

Фізкультхвилинка.

Два півники, два півники

Горох молотили, (Нахили вперед з енергійним змахуванням кулаками вниз)

Дві курочки чубарочки

До млина носили. (З'єднанні докупи кулачки кладуть нижче шиї і йде вперед, зображуючи курку, яка несе мішок)

Цап меле, цап меле, (Стає прямо, колові рухи кулаками перед собою)

Коза насипає. (Приставляє до голівки «ріжки» з вказівних пальців і пересувається підскоком)

А маленьке козенятко

На скрипочку грає. (Зображує гру на уявній скрипці)

Вправа «Хто що їсть?».

Дитині пропонуються пазли: «Поклади навпроти тварини їжу, яку вона споживає». Звертати увагу на те, щоб дитина вимовляла звуки правильно,

реченнями.

Вправа «Голосні звуки».

Голосні звуки повторюємо, спочатку посилюючи, а потім послаблюючи голос без пауз (на одному видиху).

Починаємо вимовляти звуки тихо, поступово вимовляємо голосніше, а потім знову тихіше. Вдихни повітря носиком і повторюй за мною:

ААААААА ООООООО УУУУУУУ
 ЕЕЕЕЕЕЕ ИИИИИИИ ІІІІІІІ

– Молодець, ти дуже гарно попрацював. А тепер давай нагадаємо яких тваринок ми сьогодні вивчили.

Для розвитку лексичної компетентності в процесі ознайомлення з довкіллям ми проводили з діти старшого дошкільного віку екскурсії — огляди, а саме: електропраски, холодильника, телефону, пилососу. Під час цієї форми роботи діти збагачували свій словник, згадували та вчили нові слова.

Додаток М

*Експерсії — огляди для розвитку лексичної компетентності
старших дошкільників із ЗНМ III рівня*

Експерсія-огляд протипожежного куточка. Мета: Ознайомити дітей з протипожежним куточком у дошкільному закладі та його обладнанням, призначенням. Розширити уявлення про способи гасіння пожежі. Виховувати обережність, пильність. Словник: протипожежний куточок, відро, багор, сокира, лопата, лом, вогнегасник, пісок, кошма, щит, інвентар, полум'я, гасити. Хід заняття: Діти стоять півколом так, щоб усім було добре видно. Вихователь звертає увагу дітей на протипожежний щит. Запитує, хто знає, що це таке? Вводить поняття "протипожежний щит". Запитання: Що ви бачите на протипожежному щиті? Чому всі ці предмети червоного кольору? Для чого потрібні ці предмети? Коли люди ними користуються? Розповідь вихователя: "Це протипожежний щит. На ньому — протипожежний інвентар. Якщо виникне пожежа, люди знайдуть тут необхідні предмети для гасіння пожежі: відро, сокиру, лом, лопату, багор (показує)". Запитує у дітей, для чого потрібні відро, сокира, лопата, лом. Підводить дітей до багра, показує, називає, пояснює його будову та призначення: "Це багор. Він має довгу рукоятку, на кінці - зігнуті в різні боки гаки. З їх допомогою з приміщення витягають різні предмети". Вихователь звертає увагу на ящик з піском у протипожежному куточку, запитує, для чого він. Розповідає. Далі діти розглядають кошму (повстину). Вихователь уводить це слово, діти повторюють. Пояснює: якщо накинути кошму на полум'я, то вогонь погасне. Діти розглядають вогнегасник. Вихователь пояснює його будову, призначення.

Експерсія-огляд телефону

Мета: Познайти дітей з телефонним апаратом, його призначенням і будовою.

Словник: корпус телефона, важіль, трубка зі шнурком, мікрофон, мембрана.

Хід роботи

Загадка:

Через поле і лісок

Подається голосок,

Він біжить по проводах,

Скажеш тут, а чути там. (Телефон).

- Діти, у кого вдома є телефон? Для чого потрібен телефон? У нашій країні є багато міст, сіл, у яких живуть люди. Деякі міста дуже далеко знаходяться від нашого. Щоб щось терміново передати знайомим або родичам, люди користуються телефоном. Телефон є в будинках, школах, лікарнях, дошкільних закладах. У нашому дошкільному закладі також є телефон. Любов Федорівна телефонує до крамниці, замовляє іграшки, це значно швидше, ніж їхати автобусом. Телефон економить наш час.

Розглянемо будову телефонного апарата. — З чого складається телефон? З якого матеріалу зроблений? — Телефон пластмасовий. Він складається з корпусу (показує). Зверху є важіль і трубка зі шнуром. Трубка натискує на важіль (показує). Якщо трубка буде лежати неправильно, не натисне на важіль, телефон можуть вимкнути. Розглядають трубку. — Що вам нагадують кінці трубки? Правильно, чашечки без ручок. — А якщо я поверну трубку ось так, що вона вам нагадує? Правильно, місток. Верхня частина трубки називається телефон (повторюють), нижня - мікрофон. У телефон ми чуємо, в мікрофон - говоримо. Подивіться, що ви бачите в нижній частині трубки? Правильно, дірочки. Всередині мікрофону є кругла пластинка (показує), називається вона мембрана. Діти, для чого потрібна ця пластинка? Що ви бачите на корпусі телефону? Диск з цифрами, диск з отворами. На диску написані цифри, вони потрібні, щоб набирати номер. Подивіться, як правильно потрібно набирати номер.

— Хто знає свій квартирний номер телефону? Є такі номери, які всі повинні знати і ви теж. Ці номери в усіх містах однакові. Номер швидкої допомоги - 103, пожежної команди -101, поліції- 102. Запитує у дітей, чи знають вони, що це за номери). — Для того, щоб набрати номер, необхідно зняти трубку. Зараз ми з вами зателефонуємо Валентині Петрівні, її номер 5-85-20.

Екскурсія-огляд електропраски

Мета: Познайомити дітей з електропраскою, її призначенням, принципом роботи.

Словник: електропраска, підставка, корпус праски, шнур.

Хід роботи

Вихователь заздалегідь готує на столі 2 електропраски (велику і маленьку дорожню), одяг ляльчин (який перед цим діти прали разом з вихователем), підставку для електропраски. Загадує загадку. Показує велику електропраску, запитує, що це? Повторюють слово "електропраска".

—Для чого потрібна електропраска? Що можна нею прасувати? Діти (або вихователь) пригадують вірш І.Кульської "Параска прасує".

У Параски гарна праска,
 Попрасує все Параска:
 Сукні синії — лялькам,
 А нові хустинки - нам.

- Сьогодні ми теж будемо прасувати ляльчин одяг. Але передусім розглянемо праску, з чого вона складається. Запитує у дітей і показує: маленький корпус, пластмасова ручка, гладка нижня поверхня, шнур.

— Що потрібно зробити, щоб праска стала гарячою? Так, увімкнути в розетку, поставити на підставку. Прасувати потрібно на дошці. Показує маленьку дорожню праску. Розглядають її, вихователь викликає дитину і пропонує увімкнути праску, підготувати дошку, ляльчин одяг. Першу сукню

вихователь прасує сама. Надалі викликає дітей прасувати хусточки, стрічки. Звертає увагу на те, що потрібно з праскою бути дуже обережними. Як тільки праска нагрілась, її треба вимкнути, потім прасувати. Брати праску тільки за ручку, прасувати швидкими рухами. Діти складають випрасувані речі.

Екскурсія-огляд холодильника.

Мета: Познайомити дітей з холодильником, його будовою, призначенням, принципом роботи.

Словник: холодильник, корпус холодильника, морозильна камера, полицки, гума.

Хід роботи

Вихователь повідомляє, що заняття буде проходити на кухні. Загадує загадку: «У нашій кухні цілий рік Дід Мороз живе у шафі».

— Сьогодні ми будемо розглядати з вами холодильник. Діти приходять на кухню. Запитання до дітей:

— Куди ми з вами прийшли? Що роблять на кухні? З чого готують страви? У чому зберігають м'ясо, молоко, масло, продукти, що не можуть довго зберігатися? Підходять до холодильника, розглядають його.

— З якого матеріалу зроблений холодильник? З чого складається холодильник? (Металевий корпус, шафа, дверці). Що є на дверцятах холодильника? Ручка, назва холодильника. Повідомляє назву холодильника. Запитує в дітей, у кого з них є вдома холодильник і як він називається. З'ясовують, що холодильники бувають маленькі й великі. Відчиняють дверці холодильника. Вихователь звертає увагу на внутрішній бік дверцят холодильника. — Що ви бачите на краях дверці? Для чого потрібна гума? Правильно, щоб тепле повітря не проходило в холодильник, а холодне не виходило. Розглядають полицки у дверцятах. — Для чого потрібні полицки на дверцятах? Що кладуть на ці полицки? Що мама вдома кладе на ці полицки?

Звертає увагу на морозильну шафу.

— Яке найхолодніше місце в холодильнику? Для чого потрібна морозильна шафа? Показує регулятор холоду. Розглядають полицки в холодильній шафі.

— За допомогою чого працює холодильник? Знайомить дітей з тим, що холодильник працює від електроенергії, є мотор, шнур з вилкою, що включається у розетку. Пояснює, що холодильник не можна залишати відчиненим; показує, як відчиняти і зачиняти дверцята. У кінці заняття вихователь пропонує дітям розповісти про свій холодильник, назвати марку, та про те, як мама розкладає продукти в холодильнику.